

Σχόλια εἰς μιὰ φράση

Τὴν εἶπε πρόσφατα, ποιητῆς τοῦ νέου κύματος τῆς Ρωσικῆς λογοτεχνίας, ὁ Βοζνεζένσκυ. «Ἡ ἔμπνευση εἶναι ἕνας ἔθνικὸς πόρος, ὅπως τὰ κοιτάσματα τοῦ ραδίου, οἱ ἰαματικὲς πηγές, ἢ τὰ φθινόπωρα τῆς Σιγκούλντα».

Φράση ποὺ στὴν ἀρχὴ ἐντυπωσιάζει.

Μολαταῦτα μοιάζει νὰ φέγγει ἀπὸ δυὸ ἀντίθετες πλευρές. Πρῶτα ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐστία τοῦ εἴδους. Γιὰ πρώτη φορά ἕνας ποιητῆς φωνάζει ἔξω ἀπ' τὰ δόντια. Ζήτησεν ἢ ἔμπνευση· κατὰ διαβόλου ὅλες οἱ θεωρίες σας γιὰ τεχνικὴ ἢ γιὰ περιβάλλον. «Ἡ ἔμπνευση, γράφει, δὲν καλλιεργεῖται ὅπως καλλιεργοῦνται οἱ πατάτες». Ἡ ἀντίθετη ἐστία φωτίζει τὴ φράση κατὰ τὴν ἔννοια τῶν διαφημίσεων τοῦ καιροῦ. Ὁ ἴδιος ποιητῆς ξαναφωνάζει τώρα πρὸς τὸ μέρος τῶν ἡγετῶν. Πριμοδοτεῖστε τὰ ταλέντα· εἶναι σπουδαῖες τουριστικὲς ἐπενδύσεις. Καὶ τὸ κράτος δὲν φαίνεται νὰ τὸν κατηγορεῖ γιὰ κατάλοιπα ἀστικῆς ἰδεολογίας, καθὼς θὰ λέγαμε στὴν ἐποχὴ τῶν πατέρων του, ἢ, κατὰ τὴ φράση τοῦ συρμοῦ, γιὰ δυτικὲς ἀποκλίσεις.

Γιατὶ τὸ κράτος του πριμοδοτεῖ τὰ ταλέντα. Ὁ ποιητῆς τῶν «κλιωμένων πάγων» τὸ ξέρει πῶς ἀκολουθεῖ κ' ἐδῶ τὴν ἔθνικὴ γραμμὴ. Ἡ φράση του μπορεῖ φυσικὰ νὰ θυμίζει τὴν ἄλλη φράση τοῦ Ἄγγλου πολιτικοῦ πῶς, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Βρετανικοῦ θησαυροφυλάκιου, ἀντὶ τοῦ Σαίξπηρ προτιμᾷ νὰ θυσιάσει ἀκόμη

καὶ τὶς Ἰνδίες. Ἀλλὰ ὁ δικὸς του λόγος γεφυρώνει δυὸ διαστάσεις. Τῇ διάστασι τῆς μεταφυσικῆς ἀφετηρίας: ἡ ἔμπνευση εἶναι ἓνα θαῦμα. Καὶ τῇ διάστασι τοῦ κοινωνικοῦ προορισμοῦ: ὁ καλλιτέχνης εἶναι ἓνας ἐθνικὸς πόρος. Ἄς δοῦμε τὶς συσχετίσεις αὐτοῦ τοῦ προορισμοῦ. Ξαναδιαβάζομε· «ὅπως τὰ κοιτάσματα τοῦ ραδίου, οἰίαματικὲς πηγές ἢ τὰ φθινόπωρα τῆς Σιγκούλντα». Ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἀγαθὰ ὡς τὶς τεχνικὲς ἐπιτεύξεις καὶ τὶς ἀνακαλύψεις τοῦ καιροῦ. Δίπλα σ' αὐτὰ, τὰ τάλεντα πρώτης γραμμῆς ἐθνικὰ κεφάλαια. Ἄ ναι, ὁ Βοζνεζένσκυ ξέρει καλὰ πῶς ἀπλούστατα ξαναφρεσκάρει τὴν ἐθνικὴ γραμμὴ. Καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους τάχα, τοὺς κάθε λογῆς φορμαλιστές, ἡ εἰρωνεία του:

*ὅπου ἡ ἔμπνευση εἶναι ἐμφιαλωμένη
σὲ τερμός.*

Κατὰ τὰ ἄλλα δὲν γίναμε σοφώτεροι.

Παρὰ τὶς ἐμπνευσμένες ἀοριστίες γιὰ τὴν εὐαίσθησιν καὶ τὴν ἀγοραστικὴν τῆς δύναμιν. Τόση ἐξακοντισμένη αἰσιοδοξία, παρὰ τὶς τελευταῖες δοκιμασίαι τῆς ἐποχῆς του καὶ τῆς χώρας του. Τῇ στιγμῇ πού ὁ πεινασμένος γιὰ νέα ποίηση, δηλ. γιὰ νέα ἀλήθεια, λιμοκτονεῖ. Ὁ ποιητὴς κ' ἡ ἀλήθεια του κ' ἐκεῖ κ' ἐδῶ καὶ παντοῦ, σὲ δημόσια πλειοδοσία καὶ κατανώθη.

PABLO NERUDA

Τραγούδι για τις μάννες τῶν σκοτωμένων

Δὲν ἔχοννε πεθάνει. Βρίσκονται
Καταμεσῆς τοῦ μπαρουτιοῦ,
Ὀλόρθοι, μ' ἀναμμένα φυτίλια!
Σμίξαν οἱ καθάριοι τους ἴσκιοι
Μὲ τὰ χαλκωματένια λειβάδια
Σὰ μιὰ κουρτίνα ἀπὸ θωρακισμένον ἄνεμο
Σὰν ἓνα φράγμα μὲ τὸ χρῶμα τῆς ὀργῆς
Ἀπαράλλαχτα σὰν τὸ ἀθέατο στῆθος τ' οὐρανοῦ.

Μάννες! Στέκονται στὰ χωράφια τοῦ σταριοῦ
Ψηλοὶ σὰν τρίσβαθο μεσημέρι,
Κ' ἐξουσιάζουν τοὺς ἀπέραντους κάμπους!
Εἶναι ἀχὸς καμπάνας μὲ μουντὴ φωνή
Ποὺ μέσα ἀπ' τὰ κορμιὰ τοῦ δολοφονημένου ἀτσαλιοῦ
Καμπανοκρούει τὴ νίκη.

Ἀδελφές σὰν τὸν πεσμένο

Κουρνιαχτό, ραγισμένες
Καρδιές
Πιστεύουν στοὺς νεκροὺς σας,
Δὲν εἶναι μόνο ρίζες
Κάτω ἀπὸ τὶς ματοβαμμένες πέτρες,
Τὰ φτωγὰ γκρεμισμένα τους κόκκαλα
Δὲ βοηθοῦν μοναχὰ τὸ χῶμα
Μ' ἀκόμα καὶ τὸ στόμα τους δαγκώνει τὴ στεγνὴ μπαρουτό-
σκονη

Κι' ὄρμουν σὰν ὠκεανοὶ ἀπὸ σίδηρο, κι' ἀκόμα
Οἱ σφιχτὲς ὑψωμένες γροθιές τους διαφεύδουν τὸ θάνατο
Κι' ἀπὸ τὰ τόσα κορμιὰ μιὰ ζωὴ ξεπετιέται
Ἀθέατη. Μάνες, παντιέρες, παιδιὰ!
Ἐνα μονάχα κορμὶ ζωντανό σὰν τὴ ζωὴ!
Μιὰ μορφὴ μὲ σπασμένη ματιὰ θωρεῖ τὸ σκοτάδι
Σὰ σπαθὶ γεμισμένο μ' ἐπίγειες ἐλπίδες!

Πετάξτε

Τὰ ροῦχα τοῦ πένθους, συνάξτε ὅλοι μαζὶ
Τὰ δάκρυνά σας ὥσπου νὰ γίνουν μέταλλο:
Γιὰ νὰ χτυποῦμε μέρα καὶ νύχτα

Γιὰ νὰ κλωτσοῦμε μέρα καὶ νύχτα
 Γιὰ νὰ φτύνομε μέρα καὶ νύχτα
 Ὡσπου νὰ γκρεμιστοῦν οἱ πύλες τοῦ μίσους.

Δὲν λησμονῶ τις συφορές σας, ξέρω καλᾶ
 Τοὺς γιούς σας,
 Κι' ἂν εἶμαι γιὰ τὸ χαμό τους περὶ φανος
 Εἶμαι περὶ φανος τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴ ζωὴ τους.

Τὸ γέλιο τους

Ἄντηχοῦσε στὶς φάμπρικες πὸν σὲ κουφαίναν
 Οἱ περπατησιές τους στὸ μετρὸ
 Ἦχοῦσαν κάθε μέρα ἀπ' τις δικές μου, κι' ἀνάμεσα
 Στὰ πορτοκάλια τῆς Ἀνατολῆς, στὶς τράτες τοῦ Νότου,
 Στὴ μελάνη τῶν τυπογραφείων, στὰ τσιμέντα τῶν οἰκοδομῶν
 Εἶδα τὴ φλόγα τῆς καρδιᾶς τους ἀπὸ δύναμη κι' ἀπὸ φωτιά.
 Κι' ὅπως στὶς δικές σας τις καρδιές, ὦ μάννες,
 Ἔτσι καὶ στὴ δική μου τὴν καρδιὰ κρύβεται τόσο πάθος τόσο
 θάνατος

Πὸν μοιάζει μ' ἓνα δάσος

Ἐγγὸ ἀπ' τὸ αἶμα πὸν στράγγισε τὸ χαμόγελό τους
 Καὶ πάνω του φτάνει ἡ λυσσασμένη δμίχλη τῆς ἀγρύπνιας
 Μὲ τὴν κομματιασμένη μοναξιά τῶν ἡμερῶν.

Ὅμως

Πάνω ἀπ' τὴν κατάρα τῆς διψασμένης ὑαινας καὶ τὸ χτηνώδη
 ρόγχο

Πὸν τὰ βρωμερά του γανγίσματα φτάνουν ἀπ' τὴν Ἀφρική,
 Πάνω ἀπ' τὴν ὀργή, τὴν καταφρόνια καὶ τὰ δάκρυα.

Ὡ μάννες, προσηλωμένες στὴ θλίψη καὶ στὸ θάνατο

Κοιτάξτε τὴν καρδιὰ τῆς ἀρχόντισσας μέρας πὸν γεννιέται
 Καὶ μάθετε πὼς οἱ νεκροί σας χαμογελοῦν κάτω ἀπ' τὸ χῶμα
 Ἐψώνοντας τὰ σφιγμένα χέρια τους πάνω ἀπ' τὰ χωράφια
 τοῦ σταριοῦ.

Μετάφραση Κλείτου Κύρου (1949)

Ποίηση και πολιτική*

Με άρκετη έκπληξη και βαθειά απογοήτευση διαβάσαμε στις «Έποχές»—τεύχος 45 - το κείμενο του κ. Γιώργου Σεφέρη «Ή συνομιλία με τον Φαβρίκιο». Με έκπληξη, γιατί παρακολουθήσαμε τα στοιχεία μιᾶς κατάθεσης να προβάλλονται και να καλύπτουν τελικά το χώρο στον οποίο υπολάνθανε ή εκκρεμότητα μιᾶς απολογίας: τήν απροσδόκητη δηλαδή μεταχείριση μιᾶς φιλίας. Όμως στο ζήτημα αυτό είμαστε πιθανότατα οί τελευταίοι που θα τους έπεφτε ο λόγος, δεδομένου ότι αφορά τα οικογενειακά ανθρώπων που θα μπορούσαν ναταν κ' οί παπιδες μας. Στη συνέχεια ωστόσο είδαμε—με βαθειά απογοήτευση - να προσδιορίζεται με αγαθότητα μέσου ανθρώπου τών Γραμμάτων μας, ή θέση του σημαντικότερου ποιητή τῆς γενιάς του '30 απέναντι σ' ένα ζωτικό—όχι βέβαια τωρινό άλλ' όπωςδήποτε σήμερα όξύτερο στον τόπο μας—ζήτημα.

Σχετικά δηλαδή με τήν πολιτική—θέμα γενικότερο που αφορά όλους μας—ο κ. Σεφέρης καθόρισε περίπου έτσι τις δυνατότητες μιᾶς θετικής συμμετοχής: «Δέν μου φταίνε οί θεσμοί και τά πολιτικά συστήματα· μου φταίει τὸ δαιμόνιο που έχουμε να εξευτελίζουμε τὸν κάθε θεσμό και τὸ κάθε σύστημα, και να σκεπάζουμε τὰ καμώματά μας με ρητορείες». «Προσωπικά πιστεύω πως βοηθά κανείς καλύτερα κάνοντας τὴ δουλειά που του ἔδωσε ὁ θεός να κάνει σ' αὐτή τὴ σύντομη ὕπαρξή μας, ὅσο μπορεί πιὸ τίμια και πιὸ παστρικά. Όχι ρίχνοντας τροφή στον κομματικό σάλαγο». «Πιστεύω πως τις δικτατορίες δέν τις σταματούν μανιφέστα διανοουμένων. Ή αποστροφή που αἰσθάνομαι για τους ἑλλαδικούς κομματικούς τρόπους είναι ἀνείπωτη. Κι' ἐπειδὴ τὸ κάθε τι ἔχει γίνει ἐκμεταλλεύσιμο κομματικά, δέν ἔννοῶ να κάνω τίποτε που θα μπορούσε να ἐνισχύσει αὐτὸν τὸν ἀνεκδιήγητο κολλυβισμό».

Προσπερνουμε τήν πρώτη περικοπή—δέν ἀμφισβητοῦμε τις καλές προθέσεις του κ. Σεφέρη—γιατί περιορίζει τόσο τὰ ὄρια ἑνὸς τεράστιου θέματος που τὸ καταδικάζει τελικά σὲ ἀσφυξία. Σταματοῦμε στις περισσότερες συγκεκριμένες

* (Με ἀφορμή «Τὴ συνομιλία με τὸ Φαβρίκιο» του κ. Σεφέρη)

ἀπόψεις τῶν ἐπόμενων δυὸ περικοπῶν. Ὁ κ. Σεφέρης πιστεύει ὅτι συμμετέχει κανένας θετικῶς στὴν πολιτικὴ κάνοντας τίμια τὴ δουλειὰ πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴ φύση του. Γιὰ τὴν ἀποψη αὐτὴ, ἔτσι ὅπως ἐκφράζεται γενικῶς, δύσκολα θὰ εἶχε ἀντίρρηση κανένας. Ὅλο τὸ βᾶρος ὅμως πέφτει πάνω σὲ μιὰ σχετικὴ ἀοριστία: «τὴ δουλειὰ πού τοῦ ἔδωσε ὁ θεὸς νὰ κάνει». Ὁ κ. Σεφέρης ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ δουλειὰ αὐτὴ περιορίζεται σὲ ἀρκετὰ στεγανούς χώρους. Γιὰ ἕνα ποιητὴ π.χ. ἡ συμμετοχὴ του στὴν πολιτικὴ ἀποτελεῖ ζήτημα «τίμιας» καὶ «παστρικῆς» ἐπίδοσης στὴν ποίηση. Καὶ ἀσφαλῶς ὁ κ. Σεφέρης θὰ πρέπει νὰ δίνει στὴ λέξη πολιτικὴ ἕνα νόημα εὐρύτερο ἀπ' ὅ,τι ἐννοοῦμε μὲ τὴ λέξη αὐτὴ συνήθως. Ἐξάλλου ξέρουμε πὼς τὴν ποίηση δὲν τὴν θεωρεῖ μιὰ «ἀπομονωμένη διασκέδαση» ἀλλὰ «ἐπιμιξία μὲ τοὺς ἄλλους». Κατὰ συνέπεια οἱ στεγανοὶ χώροι δὲν σημαίνουν ἀπομόνωση στὸν ἐλεφάντινο πύργο, ἀλλὰ συμμετοχὴ στὴν ἀνέλιξη τοῦ τόπου ἀποκλειστικῶς μὲσω τῆς ποίησης.

Ἀλλὰ ἡ ἀποψη αὐτὴ τείνει, φοβούμεστε, νὰ δογματίσει στὰ μέτρα πού, ἐνῶ ἔχει μερικὸ ἀντίκρισμα στὰ πράγματα, διεκδικεῖ καθολικότητα. Κατ' ἀρχὴν, ἂν καθὼς ἐλπίζουμε, ὁ κ. Σεφέρης—μολονότι ἡ ποίηση «εἶναι ἐπιμιξία μὲ τοὺς ἄλλους» καὶ γι' αὐτὸ ἴσως—ψηφίζει, αὐτὸ σημαίνει ὅτι αὐτόματα ἀποδέχεται καὶ ἄλλον τρόπο συμμετοχῆς στὴν πολιτικὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποίηση. Ἡ ποίηση ἐξάλλου γράφεται, τυπώνεται καὶ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο της. Ὁ ποιητὴς ὅμως εἶναι ἄνθρωπος, μιλάει καὶ ἀκούει, ἐπηρεάζει καὶ ἐπηρεάζεται, ζεῖ μ' ἄλλα λόγια σὲ μιὰ συγκεκριμένη ἐποχὴ, σ' ἕναν ὀρισμένο τόπο, σὰν δυναμικὴ μονάδα. Πιστεῦουμε λοιπὸν—καὶ φανταζόμαστε νὰ συμφωνεῖ μαζί μας καὶ ὁ κ. Σεφέρης—ὅτι καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ γραφεῖο τῆς ποιητικῆς ἐνασχολήσεως, ὁ ποιητὴς, σὰν δυναμικὴ μονάδα μιᾶς κοινωνίας, συμμετέχει σ' ἕνα γίγνεσθαι. Ἡ συμμετοχὴ κατὰ συνέπεια στὴν πολιτικὴ δὲν σταματᾷ στὴν «τίμια» καὶ «παστρικὴ» ἐπίδοση στὴν ποίηση, ἐκτὸς ἂν μὲ τὸν ὄρο ποίηση ἐννοοῦμε πολὺ περισσότερα πράγματα ἀπ' ὅσα μπορεῖ ἡ λέξι νὰ σηκώσει.

Ἐπὶ τοῦ ὅτι ἔξω ἀπὸ τὸ γραφεῖο τῆς ποιητικῆς ἐνασχολήσεως, ὁ ποιητὴς, σὰν δυναμικὴ μονάδα μιᾶς κοινωνίας, συμμετέχει σ' ἕνα γίγνεσθαι. Ἡ συμμετοχὴ κατὰ συνέπεια στὴν πολιτικὴ δὲν σταματᾷ στὴν «τίμια» καὶ «παστρικὴ» ἐπίδοση στὴν ποίηση, ἐκτὸς ἂν μὲ τὸν ὄρο ποίηση ἐννοοῦμε πολὺ περισσότερα πράγματα ἀπ' ὅσα μπορεῖ ἡ λέξι νὰ σηκώσει.

Ἐπὶ τοῦ ὅτι ἔξω ἀπὸ τὸ γραφεῖο τῆς ποιητικῆς ἐνασχολήσεως, ὁ ποιητὴς, σὰν δυναμικὴ μονάδα μιᾶς κοινωνίας, συμμετέχει σ' ἕνα γίγνεσθαι. Ἡ συμμετοχὴ κατὰ συνέπεια στὴν πολιτικὴ δὲν σταματᾷ στὴν «τίμια» καὶ «παστρικὴ» ἐπίδοση στὴν ποίηση, ἐκτὸς ἂν μὲ τὸν ὄρο ποίηση ἐννοοῦμε πολὺ περισσότερα πράγματα ἀπ' ὅσα μπορεῖ ἡ λέξι νὰ σηκώσει.

Ἐπὶ τοῦ ὅτι ἔξω ἀπὸ τὸ γραφεῖο τῆς ποιητικῆς ἐνασχολήσεως, ὁ ποιητὴς, σὰν δυναμικὴ μονάδα μιᾶς κοινωνίας, συμμετέχει σ' ἕνα γίγνεσθαι. Ἡ συμμετοχὴ κατὰ συνέπεια στὴν πολιτικὴ δὲν σταματᾷ στὴν «τίμια» καὶ «παστρικὴ» ἐπίδοση στὴν ποίηση, ἐκτὸς ἂν μὲ τὸν ὄρο ποίηση ἐννοοῦμε πολὺ περισσότερα πράγματα ἀπ' ὅσα μπορεῖ ἡ λέξι νὰ σηκώσει.

Ἐπὶ τοῦ ὅτι ἔξω ἀπὸ τὸ γραφεῖο τῆς ποιητικῆς ἐνασχολήσεως, ὁ ποιητὴς, σὰν δυναμικὴ μονάδα μιᾶς κοινωνίας, συμμετέχει σ' ἕνα γίγνεσθαι. Ἡ συμμετοχὴ κατὰ συνέπεια στὴν πολιτικὴ δὲν σταματᾷ στὴν «τίμια» καὶ «παστρικὴ» ἐπίδοση στὴν ποίηση, ἐκτὸς ἂν μὲ τὸν ὄρο ποίηση ἐννοοῦμε πολὺ περισσότερα πράγματα ἀπ' ὅσα μπορεῖ ἡ λέξι νὰ σηκώσει.

μορφία τῆς ὑλικῆς ἐξάρτησης. Οἱ ἄνθρωποι δηλαδή μιᾶς χώρας, ἀπὸ μιᾶ ἄποψη, συνιστοῦν ἓναν πολύμορφο ὀργανισμό - στοιχεῖα μιᾶς μονάδας. Ἡ ἀνέλιξη αὐτοῦ τοῦ ὀργανισμοῦ, ἢ πρὸς τὰ πρόσω πορεία, πραγματοποιεῖται ἀπὸ ὅλες τὶς ἐπιμέρους προσπάθειες τῶν στοιχείων του, πὺ τελικὰ συντίθενται σὲ μιὰ συνισταμένη, ἢ ὁποία καὶ ἐκφράζει τὸ μέγεθος τῆς κίνησης. Ἡ σύνθεση αὐτῆ τῶν προσπαθειῶν πιστεύουμε ὅτι δηλώνει βασικὰ ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας τοῦ κάθε ἐπιμέρους στοιχείου ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς προσπάθειες τῶν ἄλλων. Κι ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ ἀποτελεῖ ζήτημα ἐπάρκειας—καὶ κυθόλου ἐλεημοσύνης—τὸ νὰ δεῖ ὁ ποιητὴς στενὰ συνδεδεμένα τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὴν ἀπόδοση τῆς ποιήσεώς του μὲ ὅ,τι συντελεῖται στὸν περίγυρό της. Ἄς ποῦμε τώρα πὺς ἓνας καθηγητὴς τῆς ἱστορίας καλεῖται νὰ διδάξει «τίμια» καὶ «παστρικὰ» τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀρχαίας δημοκρατίας. Καὶ τὴ δουλειὰ αὐτῆ τὴν κάνει τὸν καιρὸ τοῦ Μεταξᾶ στὴν Ἑλλάδα ἢ τὸν καιρὸ τοῦ Χίτλερ στὴ Γερμανία—ποσοστὸ τέτιων ἐποχῶν ἢ παρόμοιων ὑπάρχουν σήμερα σχεδὸν παντοῦ—μὲ συνέπεια νὰ συλληφτεῖ καὶ νὰ φυλακιστεῖ. Στὴ φυλακὴ μαζὶ μὲ τὸν καθηγητὴ τῆς ἱστορίας—σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω—κλείνονται, ὡς ἓνα βαθμὸ, καὶ οἱ προσπάθειες τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τῆς χώρας του. Αὐτῆ δηλαδή ἢ φυλάκιση συνεπάγεται ἓνός βαθμοῦ ἀρνητικὴ ἐπίδραση στὴ δουλειὰ τοῦ καθενός—τοῦ ποιητῆ, τοῦ μηχανικοῦ, τοῦ μπακάλη κ.λ.π. Κι αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἢ φυλάκιση αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ, ἀπὸ μιᾶ ἄποψη, προσωπικὴ ὑπόθεση ὅλων τῶν ἄλλων. Στὴ φυλακὴ ὡστόσο μπαίνουν συνήθως πολὺ λίγοι: ὁ λόγος εἶναι ὀλοφάνερος. Καὶ εἶναι δύσκολο νὰ γυρέψουμε ἀπὸ τὸν καθέναν, πὺ ἢ τίμια ἐκτέλεση τῆς δουλειᾶς του τὸν φέρνει ἀντιμέτωπο μὲ τὴν παροῦσα πολιτικὴ κατάσταση, νὰ ἀναδειχτεῖ σὲ ἥρωα. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἢ πολιτικὴ ἀφορᾶ τὴ δουλειὰ ὅλων μας, ἀπὸ τὰ πράγματα εἴμαστε στενεμένοι νὰ συμβάλλουμε—ἀπὸ τὴ θέση του ὁ καθέναν—γιὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς πολιτικῆς κατάστασης ἢ ὁποία ~~δὲν~~^{δὲν} παρέχει τὶς δυνατότητες νὰ κάνουμε «τίμια» καὶ «παστρικὰ» «τὴ δουλειὰ πὺ μᾶς ἔδωσε ὁ θεὸς νὰ κάνουμε». Καὶ δὲν ἐννοῶ: ὁ ποιητὴς μὲ τὴν ποιήσῆ του καὶ ὁ ψωμᾶς μὲ τὰ ψωμιά του. Ἡ πολιτικὴ ἐκδηλώνεται σὲ μιὰ ὀρισμένη λίγο - πολὺ διάσταση καὶ ἢ συμμετοχὴ μας σ' αὐτῆ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ γίνεῖ μέσω τῆς ἰδιότητος αὐτῆς κατ' ἐξοχὴν τῆς διάστασης: μετέχοντας δηλαδή σάν πολι-

τική οντότητα ὁ καθένας. Οὔτε κατὰ συνέπεια ἡ ποιητική προσοῦρα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ὁ καλύτερος τρόπος συμμετοχῆς στὴν πολιτική, οὔτε ἡ ἐπίδοση ἀποκλειστικὰ στὴν ποίηση ἀρκεῖ.

Ὁ κ. Σεφέρης δήλωσε πὼς «Ἡ ἀποστροφή ποῦ αἰσθάνεται γιὰ τοὺς ἑλλαδικοὺς κομματικοὺς τρόπους εἶναι ἀνείπωτη» καὶ «ἐπειδὴ τὸ κάθε τι ἔχει γίνεῖ ἐκμεταλλεύσιμο κομματικά, δὲν ἐννοεῖ νὰ κάνει τίποτε ποῦ θὰ ἐνισχύσει αὐτὸν τὸν ἀνεκδιήγητο κολλυβισμό». Πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ προηγούμενη ἀποδοχὴ του «νὰ κάνει κανεὶς ὅσο μπορεῖ πιὸ τίμια τὴ δουλειὰ του» σὲ σχέση μὲ τὴν παραπάνω δήλωση ἀποστροφῆς θέτει κατὰ ἕναν τρόπο ζήτημα πατρίδας γιὰ τὸν σεβαστό μας ποιητὴ, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε συνοπτικὰ τὰ παρακάτω. Ἄν ὁ κ. Σεφέρης ἀποδέχεται, καθὼς ἐλπίζουμε, τὴν ἄσκηση τῆς ψηφοφορίας του, τότε, ὅποιεσδήποτε κι ἂν εἶναι οἱ πολιτικὲς του πεποιθήσεις, τὸ μέσον μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἐπιχειρήσει νὰ κινηθεῖ πρὸς τὸ πολιτικὸ του ἰδανικὸ εἶναι ἕνα ὑπαρκτὸ κόμμα—ποῦ σχετικὰ ἔστω ἐκφράζει τὸ ἰδανικὸ του. Ἄλλη ἐκδοχὴ ἐνέργειας, μέσω τοῦ δικαιώματος τῆς ψήφου, δὲν βλέπουμε. Ὁ κ. Σεφέρης ὑπογραμμίζοντας τὴ λέξη «κομματικά» ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι θεωρεῖ τὴν πολιτικὴ κρίση τῶν τελευταίων χρόνων ὑπόθεση στενὰ κομματικὴ. Πιθανὸν ἢ ἐκτίμησή του νὰ εἶναι σωστὴ. Πάντως ἐμεῖς τὴ βλέπουμε σὰν κάτι γενικότερο. Ἄλλὰ δὲν ἐπιμένουμε σ' αὐτὸ. Ὅσον ἀφορᾷ ὡστόσο τὴν ἐπιφυλακτικὸτητα ποῦ ἐκφράζει, ὅτι δηλαδὴ «τὸ κάθε τι ἔχει γίνεῖ ἐκμεταλλεύσιμο κομματικά», πραγματικὰ δυσκολευόμαστε νὰ τὴν κατανοήσουμε, γιατί, ἂν ὁ κ. Σεφέρης ἐκφράζει μὲ τὴν ψήφο του τὴν εὔνοιάν του πρὸς κάποιο κόμμα, ὅταν δηλώσει δημόσια τὴν γενικότερη πολιτικὴ του θέση, δὲν θὰ προσφέρει ἐκμεταλλεύσιμο ὕλικὸ παρά σ' αὐτὸ τὸ κόμμα: πράγμα ποῦ, ὡς ἕνα βαθμὸ, θὰ σήμαινε προώθηση τῶν πολιτικῶν του πεποιθήσεων.

Συμφωνοῦμε μὲ τὸν κ. Σεφέρη «πὼς τὶς δικτατορίες δὲν τὶς σταματοῦν μανιφέστα διανοουμένων» καὶ ἰδιαίτερα ὅταν τὰ μανιφέστα αὐτά, χωρὶς ἀρκετὰ ἐχέγγυα γνησιότητος, ἀπευθύνονται πρὸς μιὰ δεδομένη «χορωδία». Ὅμως μιὰ τέτλια δήλωση ἀποσιωπᾷ μέσα στὴν ὀλοφάνερη ἀλήθεια τῆς τὴν ἐκδοχὴ τῆς ἀπάντησης. Νὰ ὑποθέσουμε λοιπὸν ὅτι τὶς δικτατορίες τὶς σταματοῦνε τὰ ποιήματα; Κι ἂν ὄχι, τότε τί τὶς σταματᾷ; Ἀκούσαμε στὶς γειτονιές μας πολλοὺς ἀνθρώπους

τά δυὸ τελευταῖα χρόνια νὰ ἐκφράζουν τὴ γνώμη τους πάνω στὴν πολιτικὴ κρίση τοῦ τόπου μας, εἶδαμε ἀκόμη τὴ θέληση τοῦ μεγάλου κοινοῦ νὰ ἀνατρέπει τὶς προβλέψεις μιᾶς κομματικῆς μερίδας : οἱ ποιητὲς καὶ γενικότερα οἱ διανοοῦμενοι ἔχουν τάχα λιγότερα πολιτικὰ δικαιώματα ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμο ; Ἴσως δὲν θὰ σώζονταν περισσότερο καμμιά κατάσταση. Ὅπως καὶ νὰ τὸ κάνουμε ὥστόσο, ὑπάρχει κάποια σχετικότητα πραγμάτων. Παράδειγμα ἡ ἀπήχηση ποῦ εἶχε ἡ ἀνοιχτὴ πολιτικὴ τοποθέτηση τοῦ Γ. Θεοτοκᾶ, τοῦ Μ. Πλωρίτη, τοῦ Μ. Ἀναγνωστάκη κ.ἄ. Κι ἂν ἐξάλλου ἀπὸ κάποιες πλευρὲς εἶναι δύσκολο νὰ μιλήσει δημόσια κανένας, εἶναι, νομίζουμε, περίπου ἀπαράδεκτο νὰ βγεῖ καὶ νὰ πεῖ δημόσια: μὴ μιλάτε! ὅπως συνέβηκε μὲ τὸ κείμενο ποῦ ὁ κ. Σεφέρης δημοσίεψε στὶς «Ἐποχές».

«Εἶμαι ἀπὸ καιρὸ ἀπαισιόδοξος γιὰ τὰ πολιτικὰ μας πράγματα». «Πιστεύω, τώρα ποῦ πέρασαν τὰ χρόνια καὶ εἶδα πολλά, πὼς εἶναι ἁμαρτία νὰ σπέρνει κανεὶς τὴν ἀπελπισία ἀνάμεσα στοὺς νεωτέρους του· ἔχουν κι αὐτοὶ τὸ δικαίωμα νὰ κοιτάξουν νὰ βροῦν ἀνεμπόδιστοι τὸν τρόπο ν' ἀντικρῦσουν τὴ ζωὴ μας ἀπὸ πλευρὲς ποῦ, γιὰ μένα τοῦλάχιστο, δὲν εἶναι ὁρατὲς».

Κ' ἐμεῖς, οἱ νεώτεροι, δὲν αἰσιοδοξοῦμε. Γιὰ κάτι τέτιο δὲν ἀφήνουν περιθώρια τὰ πράγματα ποῦ μᾶς περιβάλλουν, δὲν μᾶς ἀφήνει προπαντὸς περιθώρια ἢ κληρονομιά τῶν μεγαλυτέρων μας. Ἄν ὥστόσο ὑπάρχει κάποιο ἐλάχιστο αἰσιοδοξίας, αὐτὸ τὸ ἐλάχιστο, κατὰ τὴ γνώμη μας, πηγάζει ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ ἀντίληψη ποῦ ἔχουμε γιὰ τὰ κοινά : ἀπὸ τὸ βαθμὸ ποῦ βλέπουμε, περισσότερο ἀπὸ ἐκείνους ποῦ κληρονομοῦμε, τὴν προσωπικὴ μας μοίρα στενὰ συνυφασμένη μὲ τὴ μοίρα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τοῦ τόπου μας καὶ τοῦ κόσμου γενικότερα, καὶ ἀπὸ τὸ βαθμὸ ποῦ εἴμαστε ἀποφασισμένοι νὰ τὴν ὑπερασπιστοῦμε ἐνεργά.

Τὸ πουκάμισο τοῦ Κένταυρου*

Τὸ πουκάμισο τοῦ Κένταυρου
γλιστροῦσε μέσα στὰ φύλλα γιὰ νὰ τυλιχτεῖ στὸ κορμί μου
καθὼς ἀνέβαινα τὴν ἀνηφόρα κι ἡ θάλασσα μ' ἀκολουθοῦσε...
(Σεφέρης)

Ἀγωνίστηκε μάταια νὰ συντάξει μέσα του τὸ προσωπικό του μυθιστόρημα βάζοντας σὲ τάξη τὶς ἀναμνήσεις, ἔτσι πὺν νὰ δίνουν τὸ νόημα τῆς ζωῆς του. Σὲ κάθε κατάδυση πὺν ἔκανε στὴ μνήμη του καὶ στὰ παλιά του αἰσθήματα, πὺν λίμναζαν σὰ βαλτονέρια, ἔνωθε νὰ λιώνει καὶ πιδ πολὺ μέσα στὸν ἑαυτό του, ἓνα κομμάτι ζάχαρη σὲ ζεστὸ γάλα, ὥσπου ἀπόμεινε τελικὰ αὐτὸ τὸ ἀσήμαντο πράγμα: ἓνας ἀντρας πὺν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι νέος, ξαπλωμένος στὸ κρεβάτι τοῦ ξενοδοχείου, μισόγυμνος, ἰδρωμένος, μ' αὐτὸ τὸ φτωχὸ συμπέρασμα μὲς στὸ μυαλό του: πὼς δὲν κατάφερε ποτὲ νὰ δομάσει τὰ πράγματα, ἀκόρα καὶ μὲ τὴ μορφή τῶν παρουσιάσεων—μονάχα σύρθηκε μαζί τους ἔδῶ κι ἐκεῖ, καὶ καμμιά ἄλλη φορὰ δὲν ἦταν πιδ πολὺ σκλάβος τους, δσο τὴ στιγμή πὺν θαρροῦσε πὼς ἦταν ἐλεύθερος κι ἐνεργοῦσε αὐτόβουλα.

Κάποια φορὰ εἶχε πει στὸ Βαραβά: "Ὅταν θὰ φύγω ἀπὸ δῶ, θὰ κολλήσω πάνω στὴν πόρτα μου μιὰ ἐπιγραφή: «Σ' αὐτὸ τὸ μικρὸ δωμάτιο 4X5 μπόρεσε νὰ ζήσει γιὰ χρόνια ὁ Ὁρέστης». Καὶ νὰ πὺν τώρα περνοῦσε τὸ τελευταῖο δειλινὸ του ἔδῶ, ξαπλωμένος στὸ ξέστρωτο κρεβάτι του, μισόγυμνος, καὶ δίπλα του φτιαγμένες οἱ βαλίτσες. Ἐπρεπε νὰ σηκωθεῖ, νὰ τὶς δέσει, νὰ τελειώνει κι αὐτό. Μὰ βαριόταν. Ἴσως ἦταν προτιμότερο ἓνα μπάνιο στὴ θάλασσα—μιὰ χαρὰ πὺν ἀπλόχερα τοῦ εἶχε δῶσει τοῦτος ὁ τόπος. Ὅσο γιὰ τὴν ἐπιγραφή, τί νόημα εἶχε πιά; Τώρα δὲν ἦταν ἔδῶ κανένας ἀπὸ τοὺς παλιούς συντρόφους, μήτε ὁ Βαραβάς, μήτε ὁ Θέμος, μήτε ὁ Μαρίνος, γιὰ νὰ εἰρωνευτεῖ καὶ νὰ μιλήσει γιὰ «μεγάλα λόγια».

Μὰ τί σήμαινε «μεγάλα λόγια»!

Ζήλευε τοὺς ἀνθρώπους πὺν βολεύονταν μιὰ χαρὰ μέσα στὰ λεκτικὰ σχήματα—πολλὲς φορὲς μάλιστα παραλλάζοντας καὶ τὴ

* Πρόσωπα καὶ καταστάσεις σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο ὅλα εἶναι ἀληθινὰ—τοῦλάχιστο γιὰ τὸ συγγραφέα.

σημασία τους. "Όσο γι' αὐτὸν δὲν τὸ ἔχε γιὰ ντροπὴ νὰ σκέφτεται μερικὲς φορὲς φωναχτὰ καὶ συχνὰ νὰ αἰσθάνεται φωναχτὰ. Ἐκεῖνο τὸ καζανάκι ποὺ ἔβραζε, ὅλο ἔβραζε μέσα του, ἦταν ἄδύνατο κάθε τόσο νὰ μὴ σηκώσει τὸ καπάκι του, γιὰ νὰ φυράνει, τινάζοντας γύρω τοὺς ἀφρούς. Ἦθελε μονάχα νὰ ἤξερε ἂν τὸ καζάνι τῶν ἄλλων εἶχε πῶς γερὰ τοιχώματα ἢ μήπως ἦ βράση ἐκεῖ ἦταν πῶς σιγανή.

«Μὴ λές μεγάλα λόγια» ἦ

«Εἶσαι ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου»

ἦταν ἐτικέτες ποὺ μὲ ἀηδία τὶς ἐνιωθε κολλημένες ἐπάνω του— ὅπως οἱ βαλίτσες του τὶς διαφημίσεις τῶν Ταξιδιωτικῶν Γραφείων

«Salamis tours» ἦ

«Greek Lines»,

λές κι εἶχε πιότερη σημασία τὸ Γραφεῖο ποὺ τοῦ ἔβγαλε τὸ εἰσιτήριο, παρὰ τὸ ταξίδι.

—Λεμονιά, μὴ φύγης! Σὲ παρακαλῶ!

—Μὰ πῶς θὰ ζήσουμε; Εἶσαι ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου!

Κι ἄστραψε γιὰ μιὰ στιγμή τὸ βλέμμα της στὴν οὐρὰ τοῦ ματιοῦ της, ψυχρὸ σὰ σπῖθα στὴν κόψη τροχισμένου μαχαιριοῦ, ἐκεῖ ψηλὰ στὴ γέφυρα, λίγο πρὶν γκρεμιστεῖ μπροστὰ στὰ πόδια τους, ἀφήνοντας τὸν ἕνα στὴ μιὰ καὶ τὸν ἄλλο στὴν ἄλλην ὄχθη.

Ὡστόσο σὰν πῆρε τὸ κινάκι καὶ βάλθηκε νὰ κυνηγάει τὸ δικό της πάνω στὴν πλατεῖα θάλασσα, τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ὀλόγυρὰ του γέμιζε χελιδονόψαρα, ποὺ πετοῦσαν ἀπ' τὰ γαλάζια κύματα ὡς πάνω στὰ ξάρτια. Κι ἔμεινε στὸ κατάστρωμα, γυρτὸς στὴν κουπαστή, κοιτώντας τὰ νερὰ ποὺ τὰ ἔχε αὐλακώσει πρὶν ἀπ' αὐτόν, ὥσπου ἔπεσε ἢ νύχτα καὶ τύλιξε τὸ κινάκι του καὶ τὸ ἔκανε νὰ ψάχνει στὰ τυφλά, ἀγγίζοντας ἕνα - ἕνα τ' ἀστέρια μὲ τὸ ἄλμπουρο. Ἄρχισε πρὶν ἀπὸ τόσον καιρὸ μ' ἕνα ταξίδι στὸν ἥλιο, ἀνάμεσα σὲ χελιδονόψαρα καὶ δελφίνια—«ταξίδι ἐλληνικὸ»—καὶ νὰ ποὺ τώρα βρισκόνταν ὀλομόναχος καὶ μισόγυμνος, ἀνάμεσα σὲ τούτους τοὺς τέσσερις τοίχους, τοὺς τόσο γνώριμους καὶ πάντα τόσο αἰνιγματικὰ ξένους καὶ σιωπηλοὺς.

Τὸ ξενοδοχεῖο ἦταν δηλωμένο σὰν πανσιὸν καὶ νοίκιαζε δωμάτια μὲ τὸ μῆνα σὲ ἐργένηδες, κι ὥστόσο ἀρκετὰ περιποιημένο καὶ νεόχτιστο, ἔτσι ποὺ νὰ μὴ τοῦ πάει ὁ τίτλος πανσιόν. Κι οὔτε ἦταν ἀνάγκη νὰ μιλήσεις γι' αὐτὸ μὲ χαμηλὴ φωνή, ὅπως συμβαίνει συνήθως σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, γιὰτὶ ὁ νοικοκύρης του μποροῦσε ν' ἀναζητᾷ τὴν πέλαταια του ἀνάμεσα στὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου, λίγα μέτρα πῶς

κει. Κι ἔτσι δὲν ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ δίνει στέγη σὲ παράνομα ζευγάρια, χωρὶς φυσικὰ νὰ λείπουν κι οἱ ἐξαιρέσεις. Μὰ κι αὐτὲς γινόταν, σπάνια πρέπει νὰ τὸ ποῦμε, μὲ τὸση ἀξιοπρέπεια, πὺ καὶ τὰ ζευγάρια αἰσθάνονταν σὰ νιόπαντροι. Μάλιστα ἡ ξενοδόχα δὲν παράλειπε τὸ πρῶτ νὰ βάλει στὸ δωμάτιό τους κι ἓνα ζευγάρια περιστέρια, ὅπως τὸ συνηθίζουν ἐδῶ γιὰ τοὺς νιόπαντρούς.

Μὰ πάλι τοῦ ἔλειπαν οἱ καμαριέρες κι οἱ ὑπάλληλοι μὲ τὰ παπιγιόν, τοῦ ἔλειπε πὺ πολὺ ἡ κίνηση τῶν ξενοδοχείων κι ἀκῶμα τὸ ὄνομα. Γι' αὐτὸ κι οἱ ἔνοικοι τὸ εἶχαν βαφτίσει μονάχοι τους καὶ τοῦ εἶχαν δώσει ἓνα ὄνομα, λίγο πομπῶδες ἀλήθεια, καὶ τὸ λέγανε «Μέλαθρο». Καὶ τὸ ὄνομα αὐτὸ τοὺς φαινόταν πολὺ βολικό, γιὰτὶ βάζοντάς του κι ἓναν προσδιορισμό, ἀνάλογα μὲ τὴν περίσταση, μποροῦσε νὰ γίνει: «Ἡλίου Μέλαθρον», ὅταν ὁ μεσογειακὸς ἥλιος τὸ ἔλουζε μὲ φῶς λουλακισμένο στὴ θάλασσα, ἢ «Μέλαθρον Μουσῶν», ὅταν γιὰ νὰ δαμάσουν τὴν πλήξη τὸ ῥίχνανε στὴ ζωγραφικὴ καὶ στὸ τραγούδι ἢ «Μέλαθρον Εὐγηρίας», ὅταν δαμάζονταν ἀπὸ τὴν πλήξη, καμπούριαζαν κάτω ἀπὸ τὶς ρόμπες καὶ σέρναν τὶς παντοῦφλες τους στὰ κλειδωμένα τους δωμάτια, μέσα στοὺς καπνοὺς τοῦ τσιγάρου, στὸ ἀέναο γύρισμα τῶν δίσκων καὶ σὲ σωροὺς ἀπὸ ἐπιστολές.

Ἐξωτερικὰ ἔμοιαζε μᾶλλον μὲ καρᾶβι, μὲ τρεῖς καταστρώματα, πὺ εἶχε ἀράξει στὴν ἀκροθαλασσιὰ, δίπλα στὴν ἄμμο. Μιὰ ψηλὴ κληματαριὰ σκέπαζε ἓνα τετράγωνο αὐλῆς, ἔξω ἀπὸ τὴν τραπεζαρία, καὶ τὸ καλοκαίρι βγάζανε κι ἐκεῖ τραπέζια, δίπλα στὰ σιδερένια κάγκελα καὶ σὲ μιὰ σειρὰ ψηλὲς ροδοδάφνες.

Εἶναι ὁμορφο! Εἶπε μὲ τὸ νοῦ του, ὅταν μιὰ πρώτη φορὰ τὸν ξεφόρτωσε ἓνα ταξὶ στὴν εἴσοδό του. Ἡ πόρτα ἦταν μισοανοιγμένη, χτύπησε, μὰ κανεὶς δὲ φάνηκε. Ὑστερα ἀπὸ λίγο ἓνα κοριτσάκι μελαψό, μὲ κατάμαυρο σγουρὰ μαλλιά, μιγάδικο πές, πρόβαλε τὸ πρόσωπό του ἀπὸ μιὰ θύρα διπλανή, τὸν κοίταξε μὲ δυὸ τεράστια μινωικὰ μάτια καὶ χωρὶς νὰ μιλήσει τράβηξε πάλι μπροστὰ στὸ πρόσωπό της τὴ συρτὴ θύρα. Ἀκούστηκε ὁμως ἀπόμακρα ἡ φωνὴ της πὺ κλινοῦσε τὸν πατέρα της μὲ προφορὰ ἔντονα κυπριώτικη. Γιὰ πρώτη φορὰ πρόσεξε αὐτὴ τὴν προφορὰ κι ἐκεῖ στὴ σιωπὴ τοῦ φάνηκε γλυκιὰ κι ἀπόκοσμη, σὰ ν' ἀνέβαινε ἀπὸ χρόνια παλιά, βυζαντινά, σέρνονιας μαζί της μιὰ ἀρμάθα ἀπὸ σόνετα τροβαδούρων πὺ κουδούνιζαν. Κι ἦταν τὸ πρῶτο πράγμα πὺ ἀνάφερε, ὅταν τὸ ἴδιο δειλινό, στὴ

βεράντα τοῦ «Φάρου» ζήτησαν τὶς πρῶτες ἐντυπώσεις του.

—«Ἡ ρωμιοσύνη ἐν' φυλῇ συνδοτσιαρῆ τοῦ κόσμου» εἶπε ὁ Βαραβάς.

Μέσα τους μιλοῦσαν ἀκόμη ζετιές οἱ φωνές, συνοδευμένες μ' ἐκείνους τοὺς δευτερεύοντες ἤχους, πού ὁ ἀπόηχός τους χάνονταν μακριὰ στὸ ὄνειρο.

—Ἔχω τὴν ἐντύπωση, ἔλεγε ὁ Βαραβάς, πῶς βρέθηκα ξαφνικὰ σ' ἓνα ἀπὸ κείνα τὰ Ἀλεξανδρινὰ κρατίδια τῶν Διαδόχων, πού ἀπόμεινε σὲ τοῦτον τὸ θύλακα τοῦ Κόλλπου τῆς Κιλικίας σὰν ξεκομμένο φυλάκιο τῶν πρῶτων.

—Μᾶλλον, εἶπε ὁ Θέμος, ἡ Κύπρος εἶναι ἓνας «βραδυπορῶν», πού ἀγωνίζεται νὰ φτάσει τοὺς συντρόφους πού προχώρησαν μπροστά. Τώρα μεταλλάσσεται ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς τῆς ἀπὸ γεωργικοφεουδαρχικὸς σὲ ἀστικὸ—κι αὐτὸ εἶναι πού τῆς φέρνει ζάλη καὶ πυρετό.

—Δὲν ξέρω ἀκόμη, εἶπε ὁ Ὁρέστης, δὲν τὴ γνῶρισα. Γιὰ τὴν ὥρα μιλοῦνε μέσα μου ὅλες οἱ φωνές τῆς: ἀπ' τὸ ναυτικὸ τραγούδι τῶν συντρόφων τοῦ Τεύκρου, ὡς τὰ κονταροχτυπήματα τῶν Ἀκριτῶν καὶ τῶν Φράγκων Ἴπποτῶν κι ὡς τὰ «κοκταίηλις Μολότωφ» πού σκάγανε στὰ πόδια τῶν Ἑγγλέζων.

—Γίαι καινούργιος ἀκόμη, ἴσως γι' αὐτὸ. Εἶπε ὁ Θέμος.

Κι ὁ Ὁρέστης ἔρριξε τὰ μάτια πέρα στὸ Φοινικὸ Πέλιγο, πού ξεδιπλώνονταν ἤσυχα ἀπὸ τὸ βραδινὸ μελτέμι, μὲ ἐπάλληλους κανονικοὺς κυματισμοὺς, ὕστερα στὴν ἀνάλαφρη βουνοσειρὰ τοῦ Πενταδάχτυλου, στὴν πράσινη ἀκτὴ τῆς Σαλαμίνας, στοὺς χαμηλοὺς πύργους τοῦ βενετσάνικου κάστρου, δίπλα στὸ λιμάνι. Φαμαγκούστα!.. Φαμαγκούστα!.. ἀκκομπανιάριζε μέσα του τὸ παλιὸ ὄνομα. Κι ἓνα κότερο μὲ πορφυρὸ πανὶ πέρασε καὶ χάθηκε πίσω ἀπὸ τὸ μεγάλο ξενοδοχεῖο, τὸ «Κουστάντια». Λεμονιά, εἶναι ὄλα ὁμορφα κάτω ἀπὸ τὸ δικό σου ἐκτόπλασμα. Ἔγινες φῶς τῆς Κύπρου καὶ πέφτει τ' ἀπόβραδο πάνω στὶς ἀμμουδιές, στὶς φοινικιές καὶ στοὺς ἀνεμόμυλους, ἔγινες ἀτμόσφαιρα πού μέσα τῆς κολυμπῶ..

—Ἰδές τους! Ἀπολαμβάνουν τὰ τελευταῖα «ἀποικιακὰ ἀγαθὰ», εἶπε ὁ Θέμος δείχνοντας ἓνα τσοῦρμο ἀπὸ Ἑγγλέζους, ἄντρες καὶ γυναῖκες. Ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ξαπλωμένοι στὴν ἀμμουδιά κι ἄλλοι βουτοῦσαν ἀκόμη στὸ νερὸ ἢ σήκωναν ψηλὰ τὰ ξανθὰ μωρὰ τους. Καὶ θαρρεῖς πῶς δυναμώνει ὄλο καὶ πιὸ πολὺ ἢ βουλιμία τους, ὅσο νιώθουν πῶς ὄπου καὶ νὰ ἴναι τελειώνουν τὰ ἀγαθὰ...

—Ποῖς τὸ εἶπε πῶς οἱ Ἑγγλέζοι ὄπου πᾶνε κουβαλοῦν

μαζί τους τὴν Ἀγγλία; Ρώτησε ὁ Βαραβάς. Θαρρῶ πὼς ἡ Μεσόγειος κατάφερε νὰ μπεῖ στὸ αἷμα τους. Καὶ μονάχα τὸ «five o'clock tea» δὲ μποροῦν νὰ λησμονήσουν. Στὶς πέντε ἀκριβῶς μαζεύονται στὶς βεράντες καὶ παίρνουν τὸ τσάι τους. Μόνο πὸς ἡ ἱεροτελεστία τους αὐτὴ γίνεται πιά ὄχι μὲ ἐπίσημο ἔνδυμα, ἀλλὰ μὲ πολύχρωμα μαγιὼ καὶ ψάθινες καρέκλες.

—Ποιὲς εἶναι οἱ σχέσεις τους μὲ τοὺς ντόπιους; Ρώτησε ὁ Ὁρέστης.

—ὦ, σὰ νὰ μὴν ἔγινε τίποτε! Ἄρχισαν νὰ συμπληρώνονται πάλι καὶ τὰ τρίγωνα, πὸς γιὰ τέσσερα χρόνια εἶχαν μείνει λειψά, χωρὶς τὸ ἓνα τους πόδι.

—Ἡ Μεσόγειος βλέπεις—συμπλήρωσε ὁ Βαραβάς. Ἄνατριχιάζει καὶ τὸ ξανθὸ τὸ δέρμα, κι ἄς εἶναι γεμάτο φακίδες, διὰν λουστει μὲ νερὸ τῆς Φοντάνα Ἀμορόζα*.

—Κι ἐκεῖνοι πὸς σκοτώθηκαν, ἐκεῖνοι πὸς κρεμάστηκαν;

—Ἐκεῖνοι πὸς σκοτώθηκαν κι ἐκεῖνοι πὸς κρεμάστηκαν, ἀπάντησε ὁ Θέμος, ἔγιναν μάρμαρα. Κάθε τόσο ξεφυτρώνει κι ἓνας στὶς πὸς ἀπίθανες γωνιές, ὑψώνει γιὰ λίγο τὸ κακέκτυπο πέτρινο πρόσωπό του μέσα στὸ φῶς, τὸ κορεσμένο ἀπὸ ρίμες καὶ χειροκροτήματα, κι ὕστερα ἀπὸ λίγο ἀκολουθεῖ τὴ μοῖρα τῶν ἡρώων: σὰν πιάσουν οἱ βροχὲς τοῦ φθινοπώρου βαριέται πάνω στὸ βᾶθρο του καὶ διασκεδάζει ξεφυλλίζοντας τὸ δάφνινο στεφάνι, ὅπως κάναμε μικροὶ μὲ τὶς μαργαρίτες: «ζῶ—πεθαίνω, ζῶ—πεθαίνω...» καὶ πάντα τὰ φύλλα βγαίνουν ζυγά... Τὴν Κυριακὴ θὰ γίνουν πάλι ἀποκαλυπτήρια.

Ὁ Ὁρέστης τὸν κοίταξε καλά. Πάνω στὸ πρόσωπό του, χλωμὸ κι ἄτριχο σὰν πρόσωπο παιδιοῦ, ἔπαιζε μιὰ ρόδινη ἀνταύγεια ἀπὸ τὸ ἡλιοβασίλεμα.

—Ἀπὸ ποῦ εἶσαι; τὸν ρώτησε.

—Γεννήθηκα καὶ μεγάλωσα στὸν Κολωνό, πὸς πέρα ἀπὸ τὸ Σταθμὸ Λαρίσης. Ὁ πατέρας μου δούλευε στὰ τραῖνα κι εἶχαμε νοικιασμένο ἐκεῖ ἓνα μικρὸ σπίτι μὲ δυὸ δωμάτια.

—Ζεῖ ὁ πατέρας σου;

Δὲ ζοῦσε. Τὸν εἶχαν ἐκτελέσει οἱ Γερμανοὶ ὕστερα ἀπὸ ἓνα σαμποτάζ.

Ἡ θάλασσα τώρα εἶχε γεμίσει ἀπὸ πολύχρωμους λεκέδες καὶ στὴ βεράντα τοῦ «Φάρου» ἀνάψανε τὰ φῶτα. Οἱ τελευταῖοι κολυμπητὲς σκουπίζονταν μὲ τὶς μεγάλες πετσέτες ἢ τίναζαν τὴν ἄμμο ἀπὸ τὰ ροῦχα τους κι ἀποσύρονταν. Μιὰ ψηλὴ Ἐγ-

* Πηγὴ στὴν Πάφο· τὰ «Λουτρὰ τῆς Ἀφροδίτης».

γλῆξα φώναζε τὸν μικρὸ της ποὺ ἔτρεχε νὰ ξαναμπεῖ στὴ θάλασσα: «John, come back!».

Στὸ διπλανὸ τραπέζι τὸ γκαρσόνι σερβίριζε μιὰ παρῆα ἀπὸ τρεῖς Ἑβραίους κι ἔρριχνε παγάκια στὰ οὔισκν τους.

Τὸ ἴδιο βράδι στὴν τραπεζαρία, τὴν ὥρα τοῦ φαγητοῦ, γνώρισε τὸ ζωγράφο Μαρίνο, ποὺ κρατοῦσε δωμάτιο δίπλα στὸ δικό του. Εἶναι ἀλήθεια πὼς τοῦ συστήθηκε ἔτσι ἀπλᾶ: Μαρίνος, συνάδελφος τῶν τεχνικῶν. Κι ὅταν ρώτησε, ἔμαθε πὼς εἶχε σπουδάσει σκηνογραφία γιὰ ἓνα σύντομο διάστημα τῆ Βιέννη κι ὕστερα στὴ Ρώμη. Ἦταν ψηλὸς καὶ γεροδεμένος, μὲ λεπτὸ μουστάκι ἄκρη-ἄκρη σι' ἀπανωχέλι του, καὶ στὶς θορυβῶδεις του συνομιλίες ἀνακάτευε συχνὰ καὶ λέξεις ἰταλικές: Madonna mia, τοῦτο τὸ μπιφτέκι εἶναι ἀπὸ τράγο.

— Καμμιά σχέση, τὸν ρώτησε ὁ Ὀρέστης, μὲ τὸν Μαρίνο, τὸν παλιὸ ζωγράφο;

Ἐκεῖνος τὸν κοίταξε βαριά, μὲ σκυμμένο κεφάλι, ἔτσι ποὺ οἱ κόρες τῶν ματιῶν του χώθηκαν κάτω ἀπὸ τὰ κατεβασμένα του φρύδια. Δὲν εἶπε τίποτε.

Κανεὶς δὲν ἔμπαινε στὸ δωμάτιό του, πράγμα ποὺ ὁ ἴδιος δὲν τὸ εἶχε ἀπαγορέψει. Εἶχε κατορθώσει ὅμως νὰ σοῦ ἐξασφαλίσει ἓνα ὕφος ταμπού, ἔτσι ποὺ ἡ καληνύγτα τῶν ἄλλων ἔμενε πάντα ἔξω ἀπὸ τὴν κλεισμένη του θύρα. Καὶ καθὼς τὸ κρῦσταλλό της τὸ εἶχε καλύψει ἔσωτερικὰ μὲ μαῦρο στρατοδχαρτο, κανεὶς δὲν μποροῦσε νὰ ξέρει πότε εἶχε ἀναμμένο φῶς. Ὁ Ὀρέστης λογάριαζε πὼς ἀποσύρονταν ἐκεῖ στὴ σιωπὴ του καὶ μελετοῦσε ἢ ζωγράφιζε. Ὅμως μιὰ μέρα ποὺ ἔχωσε τὸ κεφάλι του μέσα, γιὰ νὰ τοῦ ζητήσῃ κάτι, τὸν εἶδε ξαπλωμένο στὸ κρεβάτι του, πάνω ἀπὸ τὶς κουβέρτες, μὲ τὰ χέρια κλειδωμένα πίσω στὸ σβέροκο του. Εἶχε ἐντελῶς κλειστὲς τὶς γρίλλιες καὶ τὸ δωμάτιο φωτίζονταν μονάχα ἀπὸ ἓνα μικρὸ ροζ ἄμπαζοῦρ πάνω στὸ κομοδίνο. Κανένας πίνακας δὲ βρίσκονταν πουθενὰ καὶ μονάχα δίπλα στὸ ἄμπαζοῦρ ἡ φωτογραφία μιᾶς ἡλικιωμένης κυρίας χαμογελοῦσε μέσα στὰ στενὰ πλαίσια μιᾶς ἀσημένιας κορνίζας, ἐνῶ στὸ μικρὸ τραπέζι ἓνα πικὰπ ξεδίπλωνε πολὺ σιγανὰ τὶς «Εἰκόνες ἀπὸ μιὰ ἔκθεση» τοῦ Μουσσόργκσκι.

— Μὰ δὲ ζωγραφίζει; Ρώτησε μιὰ μέρα τὸ Βαραβά.

— Ἐδῶ ζωγραφίζομε ὅλοι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ζωγράφο Μαρίνο, ἀπάντησε ἐκεῖνος κι ἔστρωσε μὲ τὰ δυὸ του χέρια τὸ μουστάκι του, τὸ στριμμένο ἄ—λά—Σαλβαντόρ Νταλί. Κι ἐσὺ θὰ ζωγραφίσεις.

— Ἐγώ; Μὰ δὲ ζωγράφισα ποτέ μου. Δὲν μπορῶ νὰ φτιάξω

οὔτε ἓνα σκίτσο πού οἱ γραμμές του νὰ ξεπερνοῦν τὸ παιδικὸ σχέδιο.

— Αὐτὸ δὲν ἔχει καμμιά σημασία. Ἐδῶ δὲν κάνομε σχέδια... Ζωγραφίζομε μὲ χρώματα. Θὰ τὸ καταλάβεις αὐτό, δταν χάσεις ἀπὸ τὰ μάτια σου τὰ περιγράμματα τῶν πραγμάτων κι ἐκεῖνο πού θὰ σοῦ μείνει θὰ εἶναι μονάχα οἱ χρωματικὲς ἀναμείξεις.

Κι ὁ Βαραβὰς τὸν κοίταξε πίσω ἀπὸ τοὺς χοντροὺς φακοὺς του, μὲ πέτρινα μάτια, σχεδὸν χωρὶς μαυράδι. Φοροῦσε ἓνα πράσινο μαγιώ, κού ἀγωνίζονταν νὰ γαντζωθεῖ πάνω στὸ θόλο τῆς κοιλιᾶς του. Τὸ σῶμα του, μαῦρο ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ σκεπασμένο μὲ ξανθὸ πυκνὸ τρίχωμα, στηρίζονταν βαριά πάνω σὲ χοντρά βουβαλίσια πόδια. Συχνὰ ἔβγαινε ἀπὸ τὸ δωμάτιό του οὐρλιάζοντας ἓνα γαλλικὸ τραγοῦδι, τῆς Πιάφ «Non, rien de rien, non je ne regrette rien», μονάχα αὐτὸ—καὶ κρατώντας τὴν πετσέτα τοῦ μπάνιου καὶ τὴ μάσκα του κατέβαινε τὴν πέτρινη σκάλα χτυπώντας δυνατὰ τὶς σαγιονάρες.

Παρόλο πού λίγα χρόνια εἶχε στῆ δουλειά, ἐντούτοις οἱ κρόταφοὶ του εἶχαν ἀσπρίσει—κι ἴσως γι' αὐτὸ κούρευε ψηλὰ τὰ μαλλιά του, φτιάχνοντας ἔτσι ἓνα κεφάλι Γερμανοῦ λοχία. Στὸ Πανεπιστήμιο θὰ ἦταν βέβαια ἀπὸ κείνους τοὺς φοιτητὲς πού ἀνεβοκατεβαίνουν σκάλες κι ἀνοιγοκλείνουν τὶς πόρτες τῆς Γραμματείας μὲ αἰτήσεις γιὰ «χρόνια στρατιωτικῆς θητείας», γιὰ ἐξετάσεις «παρελθόντων ἐτῶν», πού κάθε μέρα τοὺς βλέπεις μπροσιὰ στὶς πινακίδες τῶν ἀνακοινώσεων νὰ κάνουν πνεῦμα ζωσμένοι ἀπὸ ἓνα τσοῦρμο φοιτητὲς—πού ἤχοῦν τελοσπάντων σὰ μιὰ εὔθυμη ραγισμένη νότα στὶς ἐφηβικὲς συμφωνίες τοῦ ἀμφιθεάτρου.

Μὰ τώρα εἶχε κουρνιαστῆ στὴν πολυφωνία τοῦ «κλάδου» καὶ μονάχα κάποια ἀνέμελα φερσίματα ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἐπάγγελμα—φερσίματα πού τὰ εἶχε καταχτήσει ὄχι χωρὶς λύπη καὶ χωρὶς κόπο καὶ τώρα εἶχαν ὑπερκεραστῆ.

Ὅταν δὲν ἦταν στὴ θάλασσα, κολλοῦσε τὶς τέμπερές του πάνω στοὺς τοίχους τοῦ δωματίου του ἢ ταξινομοῦσε μιὰ πλούσια συλλογὴ ἀπὸ ὄστρακα κι ἐκφραστικὲς πέτρες τῆς θάλασσας, κι οἱ μικροοργανισμοὶ πού σάπιζαν ἐπάνω τους γέμιζαν τὸ δωμάτιο μὲ βαριά μυρουδιά.

— Ἐδῶ μυρίζει πτωμαίνη, τοῦ εἶπε κάποτε ὁ Ὁρέστης.

— Ἐδῶ εἶναι βυθός! Τοῦ ἀπάντησε. «Ψυχρὴ ζωὴ ψαρίσια», ἀνάμεσα σὲ φῦκια καὶ καβούρια, σὲ πέτρινες μορφὲς καὶ μαλάκια—κάτω ἀπ' τὴ γαλάζια ἐπιφάνεια. Τὶς πρώτες μέρες πού κα-

τεβαίναμε στὴ θάλασσα, προτιμοῦσες νὰ κολυμπᾶς στὸν ἀφρό, μαζεύοντας σὲ μεγάλες ἀγκαλιὲς τοὺς φωσφορισμοὺς τοῦ ἡλίου. Σὲ λίγες μέρες πρόσεξα πὼς ἀγόρασες κι ἐσὺ μάσκα γιὰ καταδύσεις. Δὲν αἰσθάνεσαι πῶς ἄνετα ἐκεῖ κάτω ;

Τὴν «ψυχρὴ ψαρίσια ζωὴ» ὁ Ὁρέστης τὴν ἐνίωσε βέβαια ἀργότερα. Ὅταν ὄλα τὰ πράγματα ἔχασαν ἓνα - ἓνα τὸ φῶς τους, σὰν κεριὰ πολυέλαιου ποὺ τὰ σβήνει ὁ καντηλανάφτης μὲ τὸ μακρὸ καλάμι, μετὰ τὴ δοξολογία. Μὰ ἐκεῖνο τὸν καιρὸ γεύονταν τὸ κάθε τι στὴν παρθενικότητὸς του, σὰ νὰ ἦταν ἡ πρώτη μέρα τῆς ἀνάρρωσής του. Καὶ θαρρεῖς πὼς ἡ θλίψη του, ποὺ εἶχε πλακωθεῖ κάτω ἀπὸ μίαν ἔξαρση τῆς ἐνεργητικότητάς του, ἐξωραΐζε τὸ νέο περιβάλλον.

Ἀπὸ τὶς πρώτες μέρες κιόλας τὶς πῶς πολλές ὥρες τους τὶς περνοῦσαν στὴ θάλασσα. Φοροῦσαν τὶς μάσκες καὶ κολυμποῦσαν στὸ βυθό, χωρὶς ψαροντούφεκο, τριγυρνώντας γύρω ἀπὸ ὑφάλους, σὲ μιὰ ἐξαντλητικὴ βυθοσκόπηση. Ὑστερα βγαίνανε στὴν ἀκτὴ καὶ πέφταν ἀνάσκελα στὴν καυτὴ ἄμμο, παραδομένοι στὴ ζᾶλη τοῦ ἡλίου. Ἐκεῖ συνήθως ἀντάμωναν τὰ κορίτσια, τὴ Μ., τὴν Ε., τὴ Δ., καὶ φλυαροῦσαν. Ἐκεῖ καὶ στὸ «Ρόδο», ὅπου μαζεύονταν συχνὰ τὰ βράδια, γιὰ νὰ πιοῦν νὲς - καφὲ μὲ γάλα ἢ γκρέιπ - φρουτ χυμό.

Ἦταν Ἀθηναῖες κι αὐτὲς—ὄλοι ἦταν Ἀθηναῖοι ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ὁρέστη—κι εἶχαν πιάσει δουλειὰ στὸ Γυμνάσιο Θηλέων, ἀναζητώντας καλύτερο μισθὸ ἢ «ἐγκαταλείποντας ἓνα παρελθὸν βεβαρυσμένο», ὅπως τοῦλάχιστον εἶχε ἐκφραστεῖ κάποτε ὁ Βαραβάς, γιὰ νὰ συμπληρῶσει μετὰ : «Καθέννας μας κι ἀπὸ μιὰ πτώχευση...».

Διάλεγαν τὸ πατάρι, γιὰτὶ ἀπὸ κεῖ πάνω μποροῦσαν νὰ παρακολουθοῦν ἄνετα τοὺς πελάτες, ποὺ καθόνταν κάτωθὲ τους : Τοὺς νεαροὺς τοῦ ἐνὸς τραπεζιοῦ, ποὺ ἔκαναν κόρτε στὸ διπλανὸ τραπέζι, μιλώντας γιὰ τὶς τελευταῖες μάρκες αὐτοκινήτων, κυρίες ντυμένες μὲ πολυτέλεια, ποὺ μιλοῦσαν γιὰ κάποιο πάργυ καὶ δέχονταν ἀδέξιες περιποιήσεις, κάποιους ἄντρες μὲ μεγάλα μουστάκια στὶς γωνιὲς ποὺ μιλοῦσαν γιὰ πορτοκάλια κι ἐμπόριο.

Μιὰ μικρὴ δειγματοληψία τελοσπάντων ἀπὸ τὴν κοινωνία τοῦτης τῆς πόλης ποὺ ἦταν μαζὶ τράγος κι ἐλάφι. Πάνω ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἐδουάρδου ἡ πόλη ἦταν στενόδρομη, γεμάτη κίνηση, καὶ κουλουριάζονταν γύρω ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τροφίμων μὲ τὴ βαριά μυρουδιά, σὰν τράγος ποὺ συστρέφεται γιὰ νὰ γλείψει τὸν φουσκωμένο ἀπὸ τὴ γονιμότητα φαλλό του. Φλοῦδες πορτοκαλιῶν στὴν ἄσφαλο, ψησταριὲς ποὺ ἀνάδιναν τὸ λιγδερὸ θυμίαμα,

ψημένα μπουττα για σάντουιτς σὲ ξύλινους πάγκους, χωριάτες μὲ βράκες, φορτωμένοι ὄρνιθες, κι ἄλλοι μὲ τὸ ματωμένο βαμπάκι τοῦ ὀδοντογιατροῦ ἀνάμεσα στὰ δόντια, καμιόνια πὸν ξεφύρτωναν πορτοκάλια καὶ πατάτες στὶς ἀποθήκες, ξυλοπόδαρες Ἑγγλέζες πὸν σέρναν τὰ καλάθια μὲ τὰ ψώνια καὶ τ' ἀμαξάκια μὲ τὰ ξανθὰ μωρὰ τους. Καὶ πὸν πέρα τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα μὲ χοντροὺς μουστακαληδες ἐμπόρους νὰ ὑποκλίνονται στοὺς στεγνοὺς θερμοσμένους Κινέζους καὶ κακομοίρηδες Πακιστανοὺς—ἐργάτες στὶς ἀγγλικὲς βάσεις, πὸν στέκονταν εὐλαβικὰ στὶς βαρυφορτωμένες βιτρίνες, σὰ νὰ βρῖσκονταν μπροστὰ σὲ μανδάρινους. Ἦταν οἱ ναῦτες πὸν ἀνηφόριζαν ἀπ' τὸ λιμάνι καὶ κοίταζαν μιὰ - μιὰ τὶς φωτογραφίες μὲ τὶς μισόγυμνες ἀρτίστες μπροστὰ στὰ Καμπαρέ—τὸ «Ἀρλεκέν», τὸ «Σπιτφάιαρ», τὴν «Ἀρξεντίνα»—διαλέγοντας τὸ βραδινὸ σανὸ τους. Κι ἡ λίρα περνοῦσε ἀπὸ χέρι σὲ χέρι, γιὰ νὰ καταλήξει σὲ μερικὰ θυλάκια, πὸν ἔκαναν τοὺς κατόχους τοῦ πὸν ἀλαφροὺς καὶ τοὺς ἀνέβαζαν στὴν ἐπιφάνεια. Αὐτοὶ πὸν κατοικοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἐδουάρδου, ὅπου τὰ σπίτια—ὄλα καινούρια, μὰ σὲ ποικίλες γραμμές, ἀπὸ τὶς γοτθικὲς ὀξυκόρυφες καμπύλες ὡς τὶς μοντέρνες τεθλασμένες—ἀνάπνεαν ἑλαφρὰ ἀνάμεσα σὲ βελουδέμιους ἰβίσκους κι ἀνθισμένες γαζίες, σὲ πικροδάφνες καὶ νεραντζιές, σὲ μπανανιές καὶ φοινικόδεντρα.

Καὶ μονάχα δταν ἄρχιζε νὰ νυχτώνει, ἡ πόλη χῶνεται στὴ μελίχρῃ ἀτμόσφαιρα καὶ στοὺς ὑδρατμούς, κι ἔδειχνε μιὰ, μὲ γαλήνιο μακιγιαρισμένο πρόσωπο ἀνατολίτισσας, πὸν ἔπληττε μέσα στὴ θηλυκότητά της. Αὐτὴ τὴν ὥρα τ' αὐτοκίνητα παίζανε ἔρωτικὸ κυνηγητὸ στοὺς δρόμους, ἄραζαν στὴν ἀκροθαλασσιά, δῶθε ἀπὸ τὴ Χρυσὴ Ἀκτὴ, τὴ «Golden Sands», ἢ παρκάριζαν μπροστὰ σὲ κάποιο σπίτι, ὅπου δίνονταν πάρτυ.

Τὸν πρῶτο καιρὸ τοὺς καλοῦσαν κι ἔφερναν τοὺς ἀλλέγκρους τόνους τους σ' ἀνθρώπους πὸν τοὺς κοιτοῦσαν ἀμίλητοι, βυθισμένοι στὶς πολυθρόνες τους. Ὑστερα ἄρχισαν νὰ νιώθουν παράταιροι κι ἔπαψαν νὰ πηγαίνουν. Καὶ φυσικὰ ἔπαψαν καὶ νὰ τοὺς προσκαλοῦν.

Ἔτσι βρέθηκαν κλεισμένοι σ' ἓνα δικό τους, ἰδιότυπο κόσμο.

Ὁ Ὀρέστης ἦταν ὁ τελευταῖος πὸν ἔκοψε γύρω του τὰ νήματα. Συχνὰ δταν τὰ βράδια οἱ ἄλλοι ἀποσύρονταν στὰ δωμάτιά τους, ἔπαιρνε μονάχος τοὺς ἐρημούς ἀπὸ διαβάτες δρόμους, ὅπου μεγάλοι σκύλοι πλανιόταν ἀδέσποτοι, γαύγιζαν ἢ ἐρωτεύ-

ονταν ἀνενόχλητοι. Καὶ τότε ἦταν ποῦ μετὰ στὴ μοναξιὰ του ἀναπηδοῦσαν στὴ μνήμη του τὰ θραύσματα μιᾶς ἄλλης ζωῆς, χαμένη πέρα ἀπ' τὴ θάλασσα, καὶ βάραιναν τὸ θυμικὸ του.

Χιόνιζε ἐκεῖνο τὸ ἀπόγευμα σ' ὅλη τὴ Σαλονίκη. Ὁρθιος πίσω ἀπὸ τὰ τζάμια τῆς αἵθουσας, πού εἶχε ἀδειάσει ὕστερα ἀπὸ τὸ μάθημα, κοίταζε τὴν πόλη ποῦ ἔσβηνε μέσα στὴ θολὴ ἀτμόσφαιρα. Τὰ δέντρα τοῦ πάρκου εἶχαν φορτωθεῖ κιόλας μὲ χιόνι πιδ πολὺ ἀπὸ ὅ,τι μποροῦσαν νὰ κρατήσουν καὶ τ' ἄδειάζαν λίγο-λίγο σὲ κάθε σάλεμά τους. «Πῶς νὰ ταξιδέψει κανεὶς μὲ τέτοιον καιρὸ; Κι οἱ σπουδὲς ποῦ μένουν στὴ μέση... Κι ἡ Λεμονιά...». «Ἐδῶ εἶσαι; Ἰὲ ζητοῦσα, ἔψαξα παντοῦ» εἶπε ἡ Λεμονιά. Κι ὕστερα: «Κοίταξέ με, ὅλα θὰ ῥθουν καλά...». Καὶ τοῦ ἔδειξε δυὸ μάτια ποῦ τὸν κοίταζαν σταθερὰ καὶ ποῦ τώρα τὰ βλεπε διαρκῶς πίσω ἀπὸ τὸ μυαλό του.

Ὅσο δὲν ἦρθαν ὅλα καλά.

Ἀκολούθησαν τὰ χαμηλὰ ταβάνια τῆς χαμοζωῆς, μεγάλα διαστήματα χωρισμοῦ, ποῦ πάσχιζαν νὰ τὰ γεμίσουν τὰ γράμματά της κι ἡ νοσταλγία του, σκοτεινοὶ χειμωνιάτικοι οὐρανοὶ ποῦ ἔβρεχαν ἀτέλειωτα τὴ μοναξιὰ στοὺς ἐρημωμένους δρόμους μὲ τὰ γυμνὰ δέντρα, στὶς μοναχικὲς γωνιὲς τῶν καφενειῶν, στὰ κλειστὰ παραθυρόφυλλα. Κι ὕστερα πυρωμένα καλοκαίρια πού σμίγαν τὶς λαχανιασμένες ἀνάσες τους, περπατώντας, ὀλοένα περπατώντας, ἀνάμεσα σ' ἐρείπια πελασγικά, σὲ δωρικὲς κολόνες κι ἐλιόδεντρα. Καὶ τὰ κορμιὰ ν' ἀνασύρονται γυμνὰ ἀπ' τὰ φηκάρια τους καὶ νὰ μονομαχοῦν ἀστράφτοντας κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο... Κι ἡ γέφυρα ποῦ σωριάστηκε μπροστὰ στὰ πόδια τους...

Καὶ ξαφνικὰ ἀνακάλυπτε τὸ ἑαυτὸ του νὰ περπατάει ὀλομόναχος στοὺς δρόμους, τὴν ὥρα πού ἡ Φαμαγκοῦστα τέντωνε τὰ μέλη της γιὰ ὕπνο—καὶ τοῦ φαίνονταν ὅλα τόσο ἀκατανόητα.

Κι ἡ Λεμονιά καμμιὰ σαρανταριὰ μίλια μακριὰ ἀπ' αὐτόν, μονάχα. Τὸ πρωὶ θὰ ξυπνᾷ μὲ τὸ κεφάλι βαρὺ ἀπὸ τοὺς ἐφιάλτες τῆς νύχτας καὶ θὰ σκέφτεται πῶς τὸ κλίμα εἶναι ὑγρὸ καὶ μήτε ποῦ θὰ ὑποπτεύεται πῶς ὅλη τὴ νύχτα τὴν πιλάτευε τὸ ἐκτόπλασμα του. Βέβαια τὸν λογαριάζει στὴν ἄλλη δχθη, δυὸ μερόνυχτα τὸ πλοῖο νὰ ταξιδεύει, καὶ καθῶς τεντώνει τὰ μπράτσα της τινάζοντας τὴν πάχνη τοῦ ὕπνου λέει μὲ κατάνυξη τὴν πρωινή της προσευχῆ: «δὲν ἐλπίζω τίποτε, δὲ φοβᾶμαι τίποτε—εἶμαι ἐλεύθερη»—μιὰ φράση ποῦ τὴν εἶχε ἰδεῖ γραμμένη σ' ἓναν ἐπιτάφιο μοναχικὸ σταυρὸ, φτιαγμένον ἀπὸ χοντρὰ ἀπελέκητα ξύλα, στὸν προμαχῶνα τοῦ Μαρτινέγκο.

Τώρα αὐτὴ κατοικεῖ στὴν πλατεία Ἐλευθερίας, ἔξω ἀπὸ

τὰ τείχη τῆς παλιᾶς Λευκωσίας—βεβαιότατα ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη— ἀνάμεσα σ' ἓναν κόσμο ποὺ δὲν τῆς εἶναι τίποτε καὶ ποὺ δὲν τοῦ ἀνήκει, καὶ ψιθυρίζει μπροστὰ στὸ τζάμι τὶς σκέψεις τῆς: Νὰ μὴ σοῦ εἶναι κανεὶς τίποτε, νὰ μὴ νιάζεσαι γιὰ κανέναν. Πόσο δὲν ἀναλώνεται ὁ ἑαυτὸς μας στὴ φροντίδα μας γιὰ τοὺς ἄλλους, καὶ μάλιστα τὴ στιγμή ποὺ κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ σοῦ προσφέρει τίποτε ἢ σχεδὸν τίποτε. «Ἄν φύγῃς, θὰ πεθάνω...» «τὶ θ' ἀπογίνω...» ἢ «νὰ μοῦ γράφεις, νὰ μοῦ γράφεις πῶ συχνά... Ἔνα μπουκέτο λουλούδια». Τί εἶναι ἓνα μπουκέτο λουλούδια, ποὺ ἀνεβαίνει τὶς σκάλες τοῦ Νοσοκομείου μὲ τὴν πνιγερὴ μυρουδιά τοῦ χλωροφόρμιου, ποὺ περνᾷς μπροστὰ ἀπὸ τὸ χειρουργεῖο, τὴν ὥρα ποὺ βγάζουν τὸ χειρουργημένο ποὺ στάζει αἷμα, ποὺ σέρνεσαι μὲ τρεμάμενα γόνατα, γιὰ νὰ τ' ἀποθέσεις στὸ χλωμὸ ἀδύνατο χέρι, ποὺ προβάλλει ἀπὸ τὸ σεντόνι; Στὸ ἴδιο χέρι ἀποθέτεις κι ἓνα κομμάτι ἀπὸ σένα. Περνᾷς ἀπὸ χέρι σὲ χέρι, κυκλοφορεῖς, ὥσπου ἡ ἀνεπαίσθητη φθορὰ σὲ κάνει ἀγνώριστον—χαρτονόμισμα ποὺ δὲν ἔχει πέραση.

Μὰ τώρα αὐτὴ μένει στὴν ὁδὸ Ἐλευθερίας! Κι ἐκεῖνος κάπου θὰ περπατᾷε στὰ βρεγμένα νυχτερινὰ πεζοδρομῖα, μὲ σηκωμένο τὸ γιουὰ τῆς καπαρτίνας του, μέσα του εὐτυχισμένος γιὰ ὅ,τι πῆρε, ἴσως μὲ τὴν εἰκόνα τῆς νὰ φιγουράρει κάπου βαθιὰ στὴ μνήμη του. Ἄ ἡ μνήμη! Ἡ μνήμη βέβαια μοιάζει μ' ἐκεῖνον τὸ μυθικὸ Γίγαντα, ποὺ ἡ βασιλεία τῶν νέων θεῶν, μὴ μπορώντας νὰ τὸν σκοτώσει, τὸν εἶχε θάψει ζωντανό, ρίχνοντας ἓνα βουνὸ πάνω του. Καὶ κάθε φορὰ ποὺ παλεύει νὰ σηκωθεί «ποιεῖ τὴν γῆν τρέμειν... τὴν γῆν τρέμειν».

Αὐτοὶ οἱ μοναχικοὶ νυχτερινοὶ περίπατοι τὸν ἔξαντλοῦσαν τρομερὰ κι διὰ γύριζε κατὰ τὰ μεσάνυχτα στὸ δωμάτιό του, ἦταν σχεδὸν ἄρρωστος. Μὰ πάλι τοῦ ἴδιαν τὴν εὐκαρίαν νὰ ξεφύγει ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ποὺ στὴν καθημερινὴ συναναστροφῆ τους ἔνιωθε νὰ τὸν διαλύουν χτυπώντας τον μ' ἓνα κουταλάκι τοῦ τσαγιοῦ μέσα στὸ ποτήρι τους.

Σ' ἓναν τέτοιο περίπατο φρενάρισε δίπλα του τὸ αὐτοκίνητό του ὁ Γεράσιμος. Δίδασκε ἀγγλικά στὸ Γυμνάσιο καὶ φοροῦσε πάντα μαῦρα γιαλιὰ. Δὲ μιλοῦσε πολὺ. Στὰ διαλείμματα τὸν ἔβλεπε πάντα νὰ μαζεύεται σὲ μιὰ γωνιὰ τοῦ καναπέ, στὸ Γραφεῖο τῶν καθηγητῶν, τυλιγμένος στοὺς καπνοὺς τοῦ τσιγᾶρου του. Λίγες λέξεις μονάχα εἶχαν ἀλλάξει ὡς τότε...

—Ἐρχεσαι μαζί μου; Τὸν ρώτησε προβάλλοντας τὰ μαῦρα γιαλιὰ του ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ αὐτοκινήτου.

Ἦταν τόσο ξαφνικὸ ποὺ δὲν πρόλαβε ν' ἀρνηθεῖ.

Ὁδηγοῦσε νευρικὰ καὶ πῆρε τὸ δρόμο πὺ ἐβγαζε ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη.

—Μήπως εἶχες κλεισμένο τὸ Σαββατόβραδὸ σου; Τὸν ρώτησε.

—Ὅχι, ἀπάντησε ὁ Ὁρέστης, βγήκα μονάχα γιὰ περίπατο.

—Δὲ θὰ εἶχες λοιπὸν ἀντίρρηση νὰ πᾶμε σιὴ Λευκωσία.

Διασκεδάζει κανεὶς πιδ καλὰ ἐκεῖ, ἔχει περισσότερη κίνηση.

Νὰ πὺ δὲν ὑπῆρχαν πάλι περιθώρια ν' ἀρνηθεῖ. Ρώτησε μονάχα:

—Δὲν εἶναι ἀργά;

—Σὲ τρία τέτερα θὰ εἴμαστε ἐκεῖ, ἀπάντησε ὁ Γεράσιμος καὶ πάτησε τὸ γκάξ.

Τὸ ἤξερε βέβαια πὺ δὲν ἦταν πιδ πολὺ ἀπὸ τρία τέτερα. Ὅμως τόσον καιρὸ τῶρα δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ περάσει αὐτῇ τῇ μικρῇ ἀπόστασι, παρόλο πὺ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο εἶχε κάμφει τόσο ταξίδι. Ὅμως ἡ πιδ κρίσιμη ἀπόστασι εἶναι αὐτῇ τοῦ τέλους, γιὰτὶ ποτὲ δὲν ξέρεις πὺ προῖκεται νὰ σὲ φέρει. Καὶ νὰ τῶρα πὺ ὁ κάμπος τῆς Μεσαορίας ξεδιπλώνονταν κίόλας μπροστὰ του μὲ ταχύτητα ἑβδομήντα μίλια τὴν ὥρα. Κι ὁ Γεράσιμος γερμένος ἐλαφρὰ πᾶνω στὸ τιμόνι, μὲ τὰ μαῦρα γιαιὰ του, ἀμίλητος, εἶχε κάτι ἀπὸ τὸ ὕφος τῆς μοῖρας. Ἔτσι τοῦ φάνηκε.

—Θὰ πᾶμε σ' ἓνα καλὸ καμπαρέ, τοῦ εἶπε σὰν ἔφτασαν.

—Ἄν ἔχουμε ὥρα, τοῦ ἀπάντησε, θὰ προτιμοῦσα πρῶτα νὰ κάνουμε ἓνα γύρο στὴν πόλη.

—Πρῶτη φορὰ ἔρχεσα;

—Πρῶτη φορὰ.

Πέρασαν ἀπὸ τοὺς φωτισμένους δρόμους τῆς νέας πόλης, μπῆκαν στὰ δαιδαλώδη καντούνια τῆς παλαιᾶς, τὰ μισοσκότεινα, ὅπου οἱ πόρνες περίμεναν τοὺς πελάτες μπροστὰ σὲ χαμόσπιτα. Σταμάτησε σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ.

—Θέλεις νὰ μποῦμε; Ρώτησε ὁ Γεράσιμος.

—Ἄν θέλεις, δὲν ἔχω ἀντίρρηση.

Μπῆκαν σ' ἓνα ἄθλιο σαλόνι, μὲ παλιὲς φτηνὲς στάμπες στὸν τοῖχο, μισοφωτισμένο, καὶ κάθισαν σ' ἓναν ἐτοιμόρροπο καναπέ. Τρεῖς ταλαιπωρημένες γυναῖκες στέκονταν ὄρθιες σχεδὸν σὲ παράταξη.

—Αὐτῇ εἶναι Ἀρμένισσα, εἶπε ὁ Γεράσιμος καὶ ἔδειξε τὴ μεσαία· ἢ ἀπὸ κεῖ Τουρκάλα καὶ ἢ τρίτη χριστιανή... Ὁ ἔρωτας, βλέπεις, εἶναι τὸ πιδ σίγουρο ἐνωτικὸ στοιχεῖο ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους!!

Ἡ Ἀρμένισσα χαμογέλασε καὶ ὁ Γεράσιμος σηκώθηκε καὶ τὴν ἀκολούθησε σὲ μιὰ χαμηλὴ πόρτα. Ὁ Ὁρέστης ἄναψε τσι-

γάρο καὶ περίμενε. Τὶ μικρὴ πόρτα! Σκεφτόταν. Πορτάκι σωστό, σωστό πορτέλλο... Ὅμως ὕστερα ἀπὸ λίγο ἄκουσε φωνές. Ἡ Ἀρμένισσα διαμαρτύρονταν, ἀλλὰ δὲν ἄκουε γιατί, ὕστερα ξαναβγήκε ὁ Γεράσιμος μὲ κόκκινο πρόσωπο, σφίγγοντας τὸ λαιμὸ τῆ γραβάτα του. Βγήκαν ἀμέσως καὶ δὲν τὸν ρώτησε τίποτε. Τώρα ἐκεῖνος εἶχε γίνει ἀκόμα πιὸ σιωπηλός.

Βγαίνοντας ἀπ' τὰ καντοῦνια βρέθηκαν σ' ἓναν εὐθὺ καὶ στενὸ ἐμπορικὸ δρόμο.

—Τί εἶναι ἐδῶ; Ρώτησε ὁ Ὁρέστης.

—Ἡ ὁδὸς Λήδρας, τὸ μίλι του θανάτου, ποὺ τό'λεγαν οἱ Ἑγγλέζοι, «the mile of death». Ἐδῶ συνήθως χτυποῦσαν ξεμοναχιασμένους Ἑγγλέζους κι ὕστερα χάνονταν μέσα στὰ κουντούνια.

The mile of death, the mile of death. Ἡ φράση ἄφηνε ἓνα μελιγχολικὸ ἀπόηχο, μακρὺ, σ' ὄλο τὸ μῆκος τοῦ δρόμου.

—Θὰ μπορούσες νὰ περάσεις ἀπ' τὴ διεύθυνση «Ἐλευθερίας 4»; Ρώτησε ὁ Ὁρέστης.

—Καὶ βέβαια, εἶπε πρόθυμα ὁ ἄλλος. Εἶχε πάρει πάλι τὸ συνηθισμένο του ὕφος, τὸ ψυχρὸ, εὐγενικὸ καὶ λίγο ἄτεγκτο μαζί.

Ἦταν ἓνας δρόμος ἀπόμερος, μὲ λίγα καταστήματα καὶ καινούρια σπίτια, ἓνας δρόμος χωρὶς χαρακτήρα, ἄψογος. Τὸ αὐτοκίνητο σταμάτησε προσιὰ σ' ἓνα δίπατο σπίτι, ποὺ ὁ δεῦτερος δροφός του ἦταν φωτισμένος κι' οἱ γρίλιες ἀνεβασμένες. Ὁ Ὁρέστης κατέβηκε καὶ κοίταξε τὸν ἀριθμὸ πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα. Ὑστερα τρεβήχτηκε πίσω καὶ κοίταξε ψηλὰ τὰ φωτισμένα παράθυρα. Σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ φαινόταν ἓνα κεφάλι γυναικίειο μὲ μαῦρα μαλλιά, σκυμμένο σιὸ τραπέζι. Ὁ Ὁρέστης στάθηκε ἐκεῖ κι ὁ ἴσκιος του ἦταν μακρὺς σιὸ φωτισμένο δρόμο καὶ τρεμόπαιζε. Ὑστερα τὸ κεφάλι ἔστριψε πρὸς τὰ ἔξω, ἔμεινε γιὰ λίγο ἀκίνητο καὶ τέλος χάθηκε σιὸ βάθος τοῦ δωματίου.

Στὸ «Σαντεκλαϊρ» ἓνα ἰσπανικὸ χορευτικὸ συγκρότημα χόρευε «Πάσος ντόμπλες» μέσα σ' ἓνα χείμαρρο ἀπὸ καστανιέτες. Δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τὸ πρόγραμμά τους μήτε τὰ «ὄλε» μήτε ἡ «βιολετέρα» ποὺ τὴν τραγούδησε μὲ πάθος μιὰ καλοθρεμμένη Σπανιδά, σκυρπίζοντας γύρω τῆς κόκκινα γαρούφαλλα.

—Ὁ Φράγκο, εἶπε ὁ Ὁρέστης, αὔξησε τὶς ἐξαγωγές, γιὰ νὰ ἰσοσκελίσει τὸν προϋπολογισμὸ του. Γέμισε τὸν κόσμον μὲ ἀρτίστες κι ἐρμαφρόδιτους χορευτές.

Ὁ Γεράσιμος ἦταν σκυμμένος πάνω σιὸ ποτήρι μὲ τὰ οὐίσκου καὶ φάνηκε ποὺ δὲν ἄκουσε. Φαινόταν ξαναμμένος καὶ πίσω ἀπὸ τὰ μαῦρα γυαλιὰ του σίγουρα τὰ μάτια του θὰ σπίνιζαν.

Ἐνα κόκκινο γαρούφαλλο ἤρθε πρὸς τὸ τραπέζι του, πού ὁ Γεράσιμος τὸ ἔπιασε στὸν ἄερα καὶ χαμογέλασε μὲ μιὰ ἀδιόρατη γκριμάτσα.

—Θὰ πάω νὰ τὴν κεράσω! Εἶπε, ὅταν ἐκείνη τέλειωσε τὸ νούμερό της.

Ἔτσι ὁ Ὀρέστης ἀπόμεινε μόνος στὸ τραπέζι του, σὲ μιὰ γωνιά, καὶ κοίταξε τὰ ζευγάρια πού ἀνέβηκαν στὴν πίστα καὶ χόρευαν ταγκὸ. Τώρα ἐκείνη διορθώνει τετράδια, σκυμμένη στὸ τραπέζι της. Τὰ παράθυρα ἔχουν λεπτὲς συρτὲς γρίλιες, πού τις ἀνεβάζει τὸ πρωτὶ τραβώντας μὲ χάρη τὸ σκοινί, γιὰ νὰ καλημερίσει τὸν ἥλιο. Ὑστερα κατεβαίνει τὴ σκάλα, μὲ τὴ σχολικὴ πέτσινη τσάντα της στὸ χέρι καὶ βγαίνει στὴν ὁδὸ Ἐλευθερίας. Θὰ ἔπρεπε νὰ μάθει ἀκόμη ποιο δρόμο παίρνει, γιὰ νὰ πάει στὸ σχολειό της, σὲ ποιο ζαχαροπλαστεῖο παίρνει γλυκὸ τὸ ἀπὸγευμα—θὰ πρέπει βέβαια νὰ εἶναι ἓνα ζαχαροπλαστεῖο πού σερβίρει «μὴλ—φείγ». Ἔτσι θὰ συμπλήρωνε μέσα του τὰ σκηνικά, ὅπου θὰ γυρόφερνε ἢ εἰκόνα της.

Ὅμως, διάβολε, αὐτὴ πού χορεύει φαίνεται γνωστή... Μὰ βέβαια, ἦταν ἡ Μαρία. ἐκείνη ἡ σεμνὴ συμφοιτήτρια. Κάποτε, μέσα στὸ μάθημα τῆς εἶχε πει πῶς τοῦ ἄρεσαν τὰ μαῦρα της μαλλιά μ' ἐκεῖνο τὸ ἰδιότροπο χτένισμα, τὸ χτένισμα πού εἶχε καὶ τώρα. Πρέπει σίγουρα νὰ τῆς μιλήσει, κάθε γνωριμία ἐδῶ πέρα τοῦ ἦταν πολύτιμη. Σὰν τέλειωσε τὸ χορὸ της, τὴν ἀκολούθησε μὲ τὸ βλέμμα του στὸ τραπέζι της. Ἦταν μὲ μιὰ μεγάλη συντροφιά, μὰ τί τὸν ἔνοιαζε, τί τὸν ἔνοιαζε! Πῆγε κοντὰ της. Ἐκείνη τὸν ἀναγνώρισε καὶ φωνάζοντας ἀπὸ ἔκπληξη σηκώθηκε νὰ τὸν χαιρετήσει. «Ὑστερα ἀπὸ τόσα χρόνια!» φώναζε συστήνοντάς τον στὴ συντροφιά της, «ὑστερα ἀπὸ τόσο χρόνια!» Κάθισε γιὰ λίγο στὸ τραπέζι της. Ὅταν σηκώθηκε νὰ φύγει, κρατοῦσε σφιχτὰ τὴν κάρτα μὲ τὴ διεύθυνσή της. Κι ἦταν σὰ μιὰ ἀχτίδα, πού εἶχε περάσει σὲ σκοτεινὸ δωμάτιο.

Ἔτσι τὴν ἔνωθε, ὅταν τὰ μεσάνυχτα τὸ αὐτοκίνητό τους ἔπαιρνε ἀντίστροφα τὸ δρόμο τῆς Μεσαορίας. Καὶ θυμήθηκε τὸ πείραμα πού ἔκανε, ὅταν ἦταν μαθητὴς, γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἡλιακοῦ φωτός, τότε λίγο πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμο. Μέσα σ' ἓνα σκοτεινὸ δωμάτιο, ἄφηνε νὰ περάσει μιὰ ἡλιαχτίδα πού ἔπεφτε πάνω σ' ἓνα ποτήρι μὲ νερό. Στὸν ἀντικρινὸ τοῖχο σχηματίζονταν τότε ὁμόκεντροι κύκλοι μὲ ὅλα τὰ χρώματα τῆς ἴριδας.

(Συνεχίζεται)

ΗΥΡΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Θάνατος

Τὰ παρτέρια τῶν λουλουδιῶν,
οἱ δρόμοι
κι' ἡ μαζικὴ παραγωγὴ
αἰσθημάτων.

Τὸ οἰνόπνευμα,
ἡ διαπόμπευση τῶν ἀγίων
κι' οἱ ἀλῆτες μὲ τὸ νωχελικὸ ρυθμό.

Ἡ ροὴ τῶν κερμάτων,
τὸ δημόσιο ταμεῖο
κι' ὁ ἔρωτας π' ἀποζητᾶς.

Κι' ἀπόμειναν ἐκστατικὰ
τὰ ὑγρά μάτια τῆς ἀνοιξης.

Ἐρωτικὸ

Μὴν ἀρνηθεῖς τὴν ἀνοιξη
τὸ τραγούδι μου.
Δύσκολες οἱ λέξεις.
Βραχνές, ἀπόκοσμες
κι' ὕστερα ἡ σιωπὴ.
Στὸ παιχνίδι τοῦ ἔρωτα
δὲν συνηθίζεις.
Στ' ἀκρογιάλι τ' ἀστέρια
λάμπουν πρώτη φορᾶ.

Φῶς ἰλαρὸ τὰ μάτια σου
καὶ τὰ λαγόνια
κάμπος μὲ παπαροῦνες.
Αὔρα τῆς ἀνοιξης τὰ πρόσωπα
στὸ σπασμὸ τῆς εὐφορίας
ποῦ δένει ἡ ζωὴ.

Ὁ φάκελλος «Ζ»

Εἰλικρινᾶ δὲν καταλαβαίνω τὴν ἀναγκαιότητα βιβλίων ὅπως ὁ «Ζ» τοῦ Β. Βασιλικοῦ. Βιάζομαι νὰ ἐξηγηθῶ· δὲν ἀξιολογῶ τὴ συγγραφικὴ τέχνη, συζητῶ τὴ σκοπιμότητα τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου. Γιατὶ ἡ συγγραφὴ του νομίζω πὼς θέτει ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπιδεικτικὰ γιὰ συζήτηση προβλήματα τῆς λογοτεχνικῆς δεοντολογίας.

Πρόκειται γιὰ τὸ θέμα του καὶ γιὰ τὴ διαδικασία τῆς μεταφορᾶς του στὴ λογοτεχνία. Πραγματικὰ ὁ συγγραφέας ἀντιγράφει ἐδῶ μιὰ ἀνοιχτὴ ἀκόμη ὑπόθεση τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Καὶ ἀντιπροβάλλεται ἀκαριαῖα τὸ ἐρώτημα: ἀπαγορεύεται στὸν συγγραφέα νὰ ἀντλεῖ τὰ θέματά του ἀπὸ τὴν ἐπικαιρότητα; Ἡ ἀμεσότητα σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς ἐρωτήσεις προκαλεῖ ἐξίσου ἀμεσες ἀπαντήσεις, σὰν αὐτές· ἀπεναντίας, χρέος τοῦ πεζογράφου εἶναι ἡ μεταγραφὴ ἢ μυθοποίησις τῆς ἐπικαιρότητας. (Ἀκόμη καὶ στὰ ἱστορικὰ ἢ τὰ φανταστικὰ λεγόμενα πεζογραφήματα ἢ καταφυγὴ στὸ παρὸν ἢ τὸ μέλλον γίνεται κατὰ κανόνα μὲ κριτήρια τοῦ καιροῦ μας).

Σκέφτομαι, σχετικὰ μὲ τὸ θέμα μας, τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη· τὸ σκέφτομαι, ὅπως ἀναζητᾶ κανεὶς τὴν «ὀρθή» μιᾶς συρραφῆς ἀνάποδης. Ὁ Ι. Δραγούμης λοιπὸν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ γιὰ τὴ συγγραφὴ μας ἓνας μακρυνὸς γενάρχης. Τὴ συνέχειά του τὴ βρίσκει κανεὶς στὴν πεζογραφία τοῦ Γ. Θεοτοκᾶ. Τοὺς ἐπιγόνους στὶς περιπτώσεις τοῦ Ρόδη Ρούφου καὶ τοῦ Θ. Δ. Φραγκόπουλου. Ἀπὸ τὸ «Ἡρώων καὶ μαρτύρων αἷμα» καὶ τὴν «Ἀργῶ» ὡς τὴ «Ρίζα τοῦ μύθου» καὶ τὴν «Τειχομαχία» τῶν τελευταίων.

Πρόκειται γιὰ τὴν πεζογραφία τῆς ἱστορικῆς ἐπικαιρότητας. Ἄς τὴν προσδιορίσομε· σ' αὐτὴν τὰ πρόσωπα εἶναι κομιστὲς ἱστορικῆς ζωῆς τοῦ παρόντος. Ἐπώνυμοι ἢ ἀνώνυμοι ἢ ἥρωες, πρωτοστάτες ἢ κομπάρσοι τῶν ὁμαδικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέα. Δίπλα σ' αὐτὴ τὴν «ἐθνικὴ» παρακαμπτήρια τῆς πεζογραφίας μας, ἓνα εἶδος «κοσμοπολιτικῆς» λεωφόρου· αὐτὴ ποὺ ἐκμεταλλεύεται τὴν ἰδιωτικὴ ἐπικαιρότητα. Καὶ τὴν ἐκμεταλλεύεται σχεδὸν ὅλη ἡ πεζογραφία μας—καλὴ ἢ κακὴ—μετὰ τὴν ἠθογραφία, ἀπὸ τὸ ψυχογράφημα ὡς τὸ ἀντιμυθιστόρημα τοῦ καιροῦ. Ἐδῶ ἔχομε μιὰ ποικιλία καταθέσεων

ἑσωτερικῆς ζωῆς—θὰ κυριολεκτούσαμε ἂν λέγαμε ἑσωτερίκευσης τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς. Καὶ πίσω ἀπὸ τὴν ποικιλία καὶ τὴ διάσπαρτη περιπτωσιολογία διακρίνεται σὲ μιὰ ὕστατη ἀναγωγὴ—ὅπως ἐξάλλου συμβαίνει σ' ὅλα τὰ κοσμοπολιτικὰ - ἓνας κοινὸς παρονομαστῆς ἐμπειριῶν καὶ μιὰ ἐκφραστικὴ «κοινή». Ἐνῶ στὴν παρακαμπτήρια τῆς «ἱστορικῆς» ἐπικαιρότητας τὰ πρόσωπα δείχνουν τὴν ἀτομικὴ ταυτότητά τους. Ὁ Μίκης Ζέζας τοῦ Δραγούμη εἶναι δηλ. γιὰ ὅλους μας ὁ σύγχρονός του Μακεδονομάχος Παῦλος Μελάς, ὁ Μιχαὴλ τοῦ Ρούφου εἶναι ὁ Κίτσος Μαλτέζος τῶν σπουδαστικῶν ἰδεολογικῶν ἀγῶνων τῆς κατοχῆς.

Θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς στὴν πρώτη συνομοταξία θὰ μπορούσε νὰ ἐνταχθεῖ τελευταῖος καὶ ὁ «Z» τοῦ Β. Βασιλικοῦ. Καὶ ὅμως, δὲν φαίνεται νὰ τὸν διακρίνει ἢ ἴδια συνέπεια καταστατικῶν ἀρχῶν. Σ' ἐκεῖνα ὑπάρχει μιὰ ἐγγενὴς βούληση γιὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ εἶδους τοῦ μυθιστορήματος τῆς ἱστορικῆς ἐπικαιρότητας. Ἡ ἀνάπτυξή του ἦταν ὁ ἰσόβιος δημιουργικὸς σκοπὸς τους. Καὶ ἡ αὐτοάμυνά τους φυσικὰ ἀπὸ διολισθήσεις σὲ γειτνιαζούσες περιοχὲς «ἱστορικῆς» ἀοριστίας καὶ συναισθηματικῶν ἐκλύσεων, τύπου «Νοῦμερου» τοῦ Βενέζη ἢ «Πυραμίδας» τοῦ Ρένου Ἀποστολίδη. Ἀκολουθεῖ ἡ δεύτερη καταστατικὴ ἀρχή: ἡ ἔλλειψη σκοπιμότητας. Φυσικὰ ὑπάρχει καὶ σ' αὐτὰ μιὰ τοποθέτηση, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὴ πού κινεῖ ὅπου ἴσως κινεῖ, διαλύει τὸ εἶδος. Ἔργα βασικὰ ἰδεολογικά, ἀλλ' ὄχι προτοποθετημένα. Μιὰ τρίτη καταστατικὴ ἀρχὴ μᾶς πηγαίνει στὸ ὕφος καὶ στὴ γραφὴ τους. Παρ' ὅτι ἀνήκουν ἀνεπίστροφα στὴν παράδοση, ὑπάρχει μιὰ εὐθυτένεια βαδίσματος στὴν ἐκφρασή τους, μιὰ καίρια λιτότητα λόγου ὅπου καὶ πάλι δὲν ὑπάρχει, πηγαίνει νὰ διαλύσει τὸ εἶδος (ὅπως π.χ. στὶς αἰσθητικίζουσες αὐτοψυχαναλύσεις, τύπου Προύστ, τοῦ Ρούφου). Γενικὰ ὑπάρχει σ' αὐτὰ μιὰ καρτεσιανὴ ὑπευθυνότητα καὶ δομικότητα πού ἀντιστέκεται σὲ λυρικές παραβιάσεις. Ἔργα, τονίζομε καὶ πάλι, τῆς ἰδεολογικῆς φαντασίας πού καταγράφουν τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα τοῦ καιροῦ τους.

Ὁ Β. Βασιλικὸς δὲν ἀνήκει σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία τῶν πεζογράφων. Τὸν «Z» δίνει τὴν ἐντύπωση πῶς τὸν ἔγραψε κατὰ παράβαση καὶ συνθήκην· θὰ λέγαμε καὶ κατὰ παραγγελίαν. Ἡ ἀφετηρία καὶ ἡ οὐσιαστικὴ προσφορὰ του στὴ λογοτεχνία μας εἶναι ἡ μεταμόσχευση στὴ χώρα μας τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ Κάφκα. Στὸν «Z», μετὰ τὴν ἐνδιάμεση περιπλανησή του, μοιάζει σὰν ἐπιστρατευμένος. Εἶναι μερικὰ χρόνια τῶρα τελευταῖα πού δείχνει νὰ τὸν κολακεύει αὐτὴ ἡ ἐπιστράτευσή του. Γιατὶ δὲν πρόκειται κἀν γιὰ πρωτογενὴ τοποθέτηση. Ἀπόδειξη, ὅτι ἀπὸ

τὴν πνευματικὴν περιπλάνησίν του κράτησε μιὰ ἐκφραστικὴ ἀλητεία, πού κιόλας ἐλέγχτηκε, στὸ «Ἐκτὸς τῶν τειχῶν». Στὸν «Ζ» ἡ ἴδια ἀνευθυνότητα ὀδηγεῖ στὴν ὑπερβολή—ὅ,τι ὀνομάσαμε πρὶν ἐπιστράτευση—σ' ἓνα εἶδος ἰδεολογικοῦ γενιτσαρισμοῦ. Πράγμα πού φαίνεται καὶ στὸ ὕφος του, μ' ὅλη τὴν ἐμφανῆ χαλιναγώγηση τοῦ συναισθηματικοῦ του βερμπαλισμοῦ. Ἡ Ἀριστερὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ἀφήσει νὰ χορτάσει καλὰ τὴν ὕλη της, προτοῦ τὸν ὑποχρεώσει νὰ αἰσθανθεῖ πρόθυμος νὰ τὴν ἀναμνηρुकάσει μὲ τὴ συγγραφὴ τοῦ «Ζ».

Ἄλλὰ τί κλείνει ὁ φάκελλος «Ζ»—καθὼς θὰ λέγαμε στ' ἀστυνομικὰ σενάρια—καὶ πῶς τὸν χρησιμοποίησε ὁ Β. Βασιλικός;

Κλείνει τὴ συνταραχτικώτερη ὑπόθεση τῆς μεταπολεμικῆς πολιτικῆς ζωῆς. Θέμα του ἡ πολιτικὴ—πολιτικὴ, παρὰ τὴν ἀντίθετη ἐτυμηγορία τῶν ἐνόρκων—δολοφονία τῆς Θεσσαλονίκης. Μιὰ ὑπόθεση κλείδωση, κατάληξη καὶ ἀφετηρία, μετρητῆς τῶν πολιτικῶν παθῶν καὶ μετασχηματιστῆς τῆς ἱστορικῆς Στιγμῆς, μὲ σκοτεινὲς παρασκηνιακὲς ἀφορμῆσεις, παρενέργειες καὶ ἐπιπτώσεις στὰ ἦθη μας καὶ τὸ μέλλον. Τῆς ἀξίζει μελλοντικὰ μιὰ διατριβὴ Θουκιδίδεια. Ἄλλὰ γιὰ τὴν ὥρα δὲν ἔγινε ἀκόμη παράδοση καὶ δὲν κρίθηκε· παρὰ μένει μετέωρη, ἐκκρεμῆς, ἀνοιχτὴ στὴν περιρρέουσα ἱστορικὴ συνείδηση. Καὶ ὁ Β. Βασιλικὸς κἀνοντάς τὴν λογοτέχνημα, τοῦ τύπου τῶν σκληρῶν ἀστυνομικῶν σεναρίων «μαζικῆς» κυκλοφορίας, βιάστηκε νὰ τὴν κλείσει.

Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἓνα πεζογράφημα «ἱστορικῆς» ἐπικαιρότητας τῆς σειρᾶς πού ἀναλύσαμε διακινδυνεύει ἀφάνταστα τὴν πειθῶ του, ὅταν παίρνει σὰν ἥρωα μιὰ δημόσια προσωπικότητα, μιὰ πολιτικὴ μορφή τοῦ παρόντος. (Γιὰ νὰ ἀπλοποιήσομε: μπορεῖ νὰ φανταστεῖ κανεὶς μυθιστόρημα πειστικῆς ἀξίας μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Καραμανλῆ ἢ τὸν Παπανδρέου;) Ἔτσι συμβαίνει καὶ μὲ τὸν «Ζ».

Ὁ κίνδυνος ἀποτυχίας μεγαλώνει μάλιστα μὲ τὴν ἐκφραστικὴ διαδικασία τῆς μεταφορᾶς του στὴν τέχνη. Πρόκειται γιὰ τὴ φωτογράφηση κι ὄχι γιὰ τὴν ἀκτινογραφία του (φωτογραφία). Θὰ μπορούσε ἐδῶ ἡ ψυχογραφία νὰ διατρυπήσει τὴ ρεαλιστικὴν δορὰ καὶ νὰ ἀποκρυπτογραφήσει τὴ δραματικὴ διεργασία τοῦ βάθους τῶν ἐπεισοδίων. Καὶ ἀφοῦ θὰ μᾶς ἔκανε, ὄχι νὰ ξεχάσομε, ἀλλὰ νὰ καθολικεύσομε τὴν ταυτότητα τοῦ «Ζ», ἀπὸ τὸ βάθος νὰ ἀναδυθεῖ καὶ πάλι στὴν ἐπιφάνεια τῶν γεγονότων, δίνοντάς τους, μαζὶ μὲ τὴ διαλεκτικὴ τους ἐτοιμότητα, τὴ φορὰ ἐνὸς ἔπους.

Ἐνῶ τῶρα ἔχουμε στεγανές μορφές καὶ πράξεις, ἀπόλυτα καλές καὶ ἀπόλυτα κακές, ἀγγελικές ἢ δαιμονικές· δὲν ἔχομε ρευστότητα καὶ σύγκρουση σὲ κάθε συνείδηση. Σὰ νὰ μᾶς γυρίζει πίσω στὴν ἀλφαβήτα τῆς ἀκαδημαϊκῆς πεζογραφίας, στὰ στοιχεῖα ἐνὸς παρεξηγημένου ἱστορικοῦ ὕλισμου. Πιστὴ ἀντιγραφὴ καὶ ἀποτύπωση τῶν φαινομένων, ἐκεῖ πού θὰ ἀπαιτούσαμε καταγραφὴ, δηλ. μεταγραφὴ ἢ μυθοποίησι, τῆς βαθύτερης οὐσίας των.

Χωρὶς νὰ λείπει βέβαια καὶ ἡ ἔμμεση ὑπόμνηση πὼς πρόκειται—ὄχι τάχα γιὰ ἡθογραφία—ἀλλὰ γιὰ δεῖγμα σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς γραφῆς. (Κι ἂς ἔχει προηγηθεῖ πρὶν ἀπὸ χρόνια ἀπὸ ὀργανικὴ παρόρμηση σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῆ γραφῆ ὁ Νίκος Κάσδαγλης).

Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα;

Ἡ ὑπόθεση Ζ στὴν πραγματικότητα νὰ λειτουργεῖ ἀκόμη πολὺπλευρῆ καὶ διεγερτικὴ μὲς στὴν κοινὴ γνώμη καὶ συνείδηση. Ὁ φάκελλος «Ζ» σὰν λογοτέχνημα σχεδὸν νὰ τὴν εὐτελίζει. Νὰ τὴν εὐτελίζει, σημαίνει νὰ θεατρίζει τὴν ἴδια τὴν «ἱστορικὴ» ἐπικαιρότητα. Ἐκτὸς ἂν ἔγινε, ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὁ ὑπότιτλος, γιὰ νὰ μεταγραφεῖ κάποτε στὴν ὀθόνη, δηλ. καὶ πάλι γιὰ τὴν εὐτέλεια τῆς ἐμπορικότητος.

Καὶ αὐτὰ μὲ τὴν ἀνοχὴ ἢ τὴ διαφήμιση μιᾶς παράταξης;

Ζ

Ἐπιστροφή

(Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἡμερολόγιό τοῦ Ἄγαμέμνονα)

«... Τώρα πού ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος βρίσκεται στὸ τέλος του, προβάλλει ἀναπόδραστο τὸ ἐρώτημα τῆς ἐπιστροφῆς στὴν πατρίδα. Ὅπου νάναι ἡ Τροία θὰ πέσει καὶ, κατὰ τὰ φαινόμενα, θὰ παρασύρει καὶ μένα στὴν καταστροφή.

Μέρες τώρα ἀγωνίζομαι, ὄχι γιὰ νὰ κρατήσω τὴν Τροία ἀπὸ τὴν καταστροφή, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναβάλω τὴ δική μου ἐπιστροφή. Μιὰ ἐπιστροφή πού δὲν συμβάλλει σὲ τίποτε. Εἶναι τόσο ἀπλό. Ἐκεῖ κάτω ἔχει δημιουργηθεῖ μιὰ κατάσταση! Ὅλοι νομίζουν πὼς ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ εἶναι ἄσκοπη, πὼς τόσο αἶμα πού χύνεται δὲν θὰ δικαιωθεῖ καὶ πὼς θὰ γίνεῖ ποτάμι νὰ μὲ πνίξει. Κι αὐτὸ γιὰτὶ ἐκεῖ κάτω ἔχει δημιουργηθεῖ μιὰ κατάσταση. Δὲν εἶναι ὁ Αἴγισθος πού μὲ τρομάζει, ἀφοῦ πάντα θὰ ὑπάρχουν Αἴγισθοι πού γιὰ νὰ βολεύονται ἐξορκίζουν τὸν πόλεμο. Ἡ σωστὴ λέξη ἐδῶ εἶναι «τὸν ἀγῶνα».

Δὲν τὰ γράφω αὐτὰ γιὰ νὰ δικαιώσω ἕναν πόλεμο. Ὁ πόλεμος ποτὲ δὲν ἔχει δικαίωση, ἀλλὰ γιὰτὶ πάντα ἀνακύπτει τὸ θέμα τῆς ἐπιστροφῆς στὴν πατρίδα. Ἐκεῖνο πού μὲ συνέχει εἶναι ἡ παραμονή μου ἐδῶ. Ἐγώ, ἕνας «ποιμένας λαῶν», δικαιώνομαι μόνο μὲ τὴν παραμονή μου στὸ Βουκολίκι. Πέρα ἀπ' ἐκεῖ ἡ ὑπαρξή μου δὲν ἔχει νόημα.

Δὲν ἔχει νόημα; Τὸ πρόβλημα αὐτὸ μὲ βασάνιζε πάντα. Μέρες τώρα ἀγωνίζομαι ἀνάμεσα στὰ δύο: τὴν παραμονή καὶ τὴν ἐπιστροφή.

Στὴ δόξα τὴ δική μου βαραίνει πάντα ἡ παραμονή. Ἡ ἐπιστροφή δουλεύει γιὰ τὴ δόξα τῶν ἄλλων. Πρέπει νὰ τὸ καταλάβω, ἐπιστροφή σημαίνει θάνατος. Παραμονή λοιπὸν ἡ μόνη λύση.

Μέρες τώρα προσπαθῶ νὰ λυτρωθῶ ἀπὸ τὴν ιδέα τῆς παραμονῆς. Ἡ ἐπιστροφή εἶναι ἡ μόνη λύση. Λύση συντριβῆς, ἀλλὰ λύση.

Ἐδῶ δὲν ἦρθα σὰν Ἄγαμέμνονας, ἐδῶ ἦρθα σὰν ποιμένας λαῶν. Σὲ λίγο τὰ πρόβατά μου θὰ ἔχουν γυρίσει στὴν πατρίδα, κι ἐγὼ θὰ στέκομαι ἐδῶ νὰ ἐξυπηρετῶ μιὰν ιδέα, τὴν ιδέα ὅτι κάποτε ἦμουν ὁ Ἄγαμέμνονας. Καὶ τοῦτο, γιὰ νὰ μὴ μοῦ ἀφαιρέσει κανεὶς αὐτὰ πού γκρεμίστηκαν, ἢ μᾶλλον, γιὰ νὰ μὴ μπορέσει ποτὲ κανεὶς νὰ κάνει μιὰ καινούργια ἐκστρατεία. Αὐτὸ εἶναι

τὸ νόημα. Ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι δὲν ζοῦν ἀστράτευτοι, ζοῦν πάντα γιὰ ἓναν ἀγῶνα, τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς.

Ἄσχι, τὸν Αἴγισθο δὲν τὸν φοβᾶμαι. Ἐξ ἄλλου αὐτὸς ἔχει βουλευτεῖ. Τότε, πρέπει νὰ δώσω τὸ δικαίωμα σὲ κάποιον ἄλλον νὰ ἡγηθεῖ τῆς ἐκστρατείας, νὰ ἐπιστρέψει ἐδῶ καὶ νὰ χτίσει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅ,τι τώρα ἔχει γκρεμιστεῖ: τὸ Βουκολίκι, τὴν ποιμαντορία.

Ἄς ὀραματιστῶ μιὰ στιγμὴ τὰ μελλούμενα. Ἄς ἀφουγκραστῶ τὸν ἀχὸ τῆς ἱστορίας. Κανεῖς δὲν ζεῖ γιὰ τὸ χθές, τὸ χθές τὸ ζήσαμε

Τώρα σκοπὸς τῆς ζωῆς μας εἶναι τὸ αὔριο. Βλέπω κιόλας τὸν Ὀρέστη ἐπικεφαλῆς μιᾶς καινούργιας ἐκστρατείας. Τὸν βλέπω νὰ ἐπιστρέφει ἐδῶ, σ' ἓναν ἄγνωστο τόπο, αὐτὸς ἓνας ἄγνωστος. Θὰ τοῦ γίνεῖ μιὰ καινούργια ὑποδοχὴ, φιλόξενη ἢ ἀφιλόξενη, πάντα ὅμως μὲ διαφορετικὴ τύχη. Ἄσχι, ὄχι δὲν πρόκειται γιὰ ἐκστρατεία, θὰ εἶναι κάλεσμα ἀνάγκης. Ὄ,τι ὅμως κι ἂν εἶναι, τὸ καθῆκον μου εἶναι ἓνα: Νὰ δώσω τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιστροφῆς ἐδῶ στὸ Ὀρέστη. Δὲν θὰ εἶναι κάποιος πού θὰ ἔχει διαδεχθεῖ τὸν Ἀγαμέμνονα. Θὰ εἶναι κάποιος πού θὰ ἔχει γεννηθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸ πού λογαριάζεται δὲν εἶναι ἡ γενιὰ μου, εἶναι οἱ μελλούμενες γενιές. Τρεῖς χιλιετηρίδες ἑλληνισμὸς πάνω στὸ κάστρο τῆς Τροίας καὶ τώρα τὸ δέντρο πού ἀνθίζε μαράθηκε. Ἡμουνά καλὸς δεντροκόμος, μὰ τώρα πρέπει νὰ φυτέψομε ἓνα καινούργιο δέντρο, νὰ τὸ ἀφίσομε νὰ μεγαλώσει, νὰ κάνει καρπούς. Νὰ σκιάσει τὸ Αἶγαῖο Πέλαγος, τὴ Μεσόγειο.

Εἶμαι σὲ θέση νὰ παραμείνω. Ἐγὼ ὁ Ἀγαμέμνονας μπορῶ νὰ κάμω ὅ,τι θέλω. Δὲ νοσταλγῶ τὴν πατρίδα. Αὐτὴ ἐδῶ εἶναι ἡ πατρίδα μου πού ἀγωνίστηκα νὰ τὴν κατακτήσω καὶ θὰ ἀγωνιστῶ νὰ τὴν κρατήσω. Θὰ περιβάλλομαι πάντα ἀπὸ ἐχθροὺς πού ὑπέταξα, ἀπὸ ἀνθρώπους πού θὰ προσπαθοῦν νὰ μὲ διώξουν, ἀλλὰ πού δὲ θὰ μποροῦν, γιὰτὶ θὰ ὑπάρχουν πάντα τὰ περασμένα, ἡ ἄλωσή τους μὲ τὸ δόρυ μου.

Πᾶρε παράδειγμα τὸν Ὀδυσσεά. Ἄνθρωπος χωρὶς ἠθικοὺς δισταγμούς, θέλω νὰ πῶ χωρὶς τὸ φόβο τῶν κινδύνων πού συνεπάγεται αὐτὴ ἡ ἐκείνη ἢ ἀπόφαση—πάντα πρῶτος στὸν ἀγῶνα. Εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀγωνίζεται καὶ μετὰ τὴν πτώση τῆς Τροίας, ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν πατρίδα. Ὄταν βαρεθεῖ τὴν περιπλάνηση τὴν ἀράζει σ' ἓνα ἀκρογιάλι. Αὐτός, μάλιστα, εἶναι ὁ ἀλκοολικὸς τῆς ἐπιστροφῆς.

Κάτω ἀπὸ τὴ λέξη «συνεργάτες» εἶναι χαραγμένα διάφορα σχήματα, γραμμὲς μᾶλλον καμπύλες, τόξα μικρὰ καὶ μεγάλα,

τανυόμενα πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, καὶ πάντα ἓνα μπέρδεμα σχημάτων, ἓνα μπέρδεμα ἐννοιῶν, ἀπαύγασμα μιᾶς νηπιακῆς ἡλικίας.

Τὶ ξέρουν αὐτοὶ γιὰ τὴν ἐπιστροφή; Μιᾶ λέξη μόνο χωρὶς περίσσια νοήματα. Γι' ἄλλους σημαίνει μιζέρια, φτώχεια καὶ κακομοιριά, μιὰ καὶ ἐδῶ εἶναι βολεμένοι. Γι' ἄλλους σημαίνει τ' ἀτίθετο, πλούτη καὶ δόξα καὶ τιμές. Θάνατοι αὐτοὶ ποὺ θὰ καρπωθοῦν τὸν ἀγῶνα, τὸν ἀγῶνα ποὺ ποτέ τους δὲν ἔκαναν. Αὐτοὶ, μάλιστα, εἶναι οἱ ἀλκοολικοὶ τῆς παραμονῆς.

Γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, ἂν ὑπάρχει κανένας παραλληλισμὸς, καμμιά συμβολικὴ παράσταση σ' αὐτὰ ποὺ γράφω.

Ἡ κίνηση πάνω στὴν περιφέρεια τοῦ κύκλου εἶναι ἀέναος, δίχως τέρμα. Οἱ γωνίες ἀπ' ὅπου μπορεῖς νὰ ἀτενίσσεις πρὸς τὰ πίσω δὲν ὑπάρχουν. Μέχρις ἐκεῖ ποὺ φαίνεται εἶναι τὸ παρελθόν. Τὸ μέλλον ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι κι' αὐτὸ μέχρις ἐκεῖ ποὺ φαίνεται. Λογικὴ ἀδιάσειστη. Μὰ σὰν τοὺς ρωτήσεις τί κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ἄλλη γωνία, θὰ σοῦ ἀπαντήσουν πὼς δὲν ξέρουν κι οὔτε θέλουν νὰ τὸ μάθουν. Αὐτὴ ἡ πλευρὰ παρελθόν, ἐγώ, ἡ κορυφὴ τῆς γωνίας, καὶ ὡς ἐκεῖ τὸ μέλλον. Μὰ ὑπάρχει καὶ ἄλλη γωνία μὲ δυὸ πλευρές, μὲ παρελθόν καὶ μέλλον. Μὲ μιὰ διαφορὰ, πὼς τὸ παρελθόν τῆς γωνίας αὐτῆς εἶναι καὶ τὸ μέλλον τῆς δικῆς μας γωνίας. Αὐτὸ καλεῖται ἐπικάλυψη. Σὰν ἀρχίζεις νὰ πολλαπλασιάζεις τὶς κορυφές τῶν γωνιῶν, καταλαβαίνεις πὼς τὸ τετράγωνο γίνεται κύκλος ἀέναος. Αὐτὴ εἶναι ἡ ζωὴ, ποὺ «ἀνακυκλώνεται». Ὅπου ἡ καμπύλη γίνεται εὐθεῖα, ἐκεῖ ἐμφανίζεται ὁ θάνατος. Ἡ ζωὴ εἶναι ἀθάνατη, ὁ θάνατος εἶναι θνητός. «Ἀθάτατος ὁ θάνατος ἦ, ὅταν ἀπαξ τις ἀποθάνῃ».

Ἡ ἐπιστροφή ἡ δική μου σημαίνει πορεία πρὸς τὰ μπρὸς τοῦ γυιοῦ μου. Εἶναι ἡ εὐθεῖα παρελθόν καὶ μέλλον. Τὸ μέλλον τὸ δικό μου σημαίνει παρελθόν τοῦ γυιοῦ μου. Μὰ ποιὸς μπορεῖ νὰ σταματήσει τὴν πορεία πρὸς τὰ ἐμπρὸς; Στὴν πραγματικότητα εἶναι πορεία πρὸς τὰ πίσω. Ἄς ἐπαναλάβομε τὸν συλλογισμό. Ἡ δική μου πορεία πρὸς τὰ πίσω σημαίνει πορεία πρὸς τὰ ἐμπρὸς τοῦ γυιοῦ μου. Καὶ ἡ πορεία πρὸς τὰ πίσω τοῦ γυιοῦ μου σημαίνει πορεία πρὸς τὰ ἐμπρὸς δική μου. Αὐτὸ γίνεται κατανοητὸ στὰ τετράγωνα σχήματα, ἐνῶ στὸν κύκλο εἶναι ἀνεπαίσθητο. Γιατὶ στὸν κύκλο δὲν ὑπάρχει ἐπικάλυψη, δὲν ὑπάρχουν οἱ κορυφές τῶν γωνιῶν, ὑπάρχουν μόνο σημεῖα καὶ τόξα ποὺ τανύονται πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Πιάσε ἓνα καὶ σκόπευσε. Τὸ βέλος κινεῖται πρὸς μιὰ τρίτη διάσταση, στὴ διάσταση ὅπου λεί-

πει ή ιδέα τής επιστροφής, στη διάσταση θάνατος. Γιατί εκεί ή καμπύλη γίνεται εύθεια, μιὰ εύθεια συντριβής.

Έγώ, ό Άγαμέμνονας, εκπροσωπώ τὸ βέλος μέτην αἰχμή τής συντριβής, ή τὸ σημάδι τοῦ κύκλου πού ή επιστροφή σημαίνει ζωή;

Εἶναι σάν νὰ συμβουλευέι κανείς τόν Άγαμέμνονα νὰ γυρίσει στις Μυκῆνες, ἀφοῦ ξέρει πὼς ἐκεῖ τόν περιμένει ό Αἴγισθος. Άλλὰ μήπως καί τὸ παράδειγμα τοῦ βέλους πού φεύγει πρὸς μιὰ κατεύθυνση δὲ σημαίνει θάνατο, ἀφοῦ καί σ' αὐτὸ ἔχει ἀποκλειστεῖ ή ιδέα τής επιστροφής;

Αὐτὴ τὴν αὐγή πού γράφω τοῦτες τις σκέψεις, ἐγώ ό Άγαμέμνονας, ό ποιμένας λαῶν, εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ γυρίσω στις Μυκῆνες. Τόν Αἴγισθο; "Όχι, δὲν τόν φοβᾶμαι. Τὸ βέλος πού κινεῖται μόνον πρὸς τὰ ἔμπρὸς αὐτὸ νὰ φοβᾶσαι...».

ΛΑΜΠΡΟΣ ΠΑΠΑΧΡΟΝΗΣ

Ποιήματα

I

Υπάρχουν ἀκόμα τραγούδια
πὸ σπαρταρᾶν πίσω ἀπὸ τὴ γλώσσα μας
ὅσες φορὲς τὰ βλέμματά μας
μποροῦν νὰ διασχίσουν τὴ σιωπὴ
καὶ νὰ κατοικήσουν μέσα μας.

Υπάρχουν ἀκόμα τραγούδια
πὸ τρέχουν σάν τὰ παιδιὰ
ἀπὸ δρόμο σὲ δρόμο
καὶ περιμένουν τὴ φωνὴ μας.

II

Ήταν ἓνα παιδὶ
πὸ μύριζε πεῦκο
δίπλα ἀπὸ μιὰ σειρὰ
ἠλεκτρικὸς στύλους.
Ἐκείνη τὴ μέρα
οἱ γειτονιὲς κατέβηκαν στὴ θάλασσα
καὶ τὸ πέταγμα τοῦ γλάρου
ἔφτιαχνε μιὰ κάτασπρη γραμμὴ
πὸ ἔφτανε μέχοι τὰ μάτια μας
Εἶναι τόσο μακριὰ οἱ ἄνθρωποι...